

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА

Факультет журналістики, реклами та видавничої справи

Кафедра періодичної преси та медіаредагування

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

**«Вони творили українську Одесу: повоєнний період
(серія журналістських матеріалів)»**

**«They created Ukrainian Odesa: the postwar period
(a series of journalistic materials)»**

Виконала: здобувачка денної форми навчання
спеціальності 061 журналістика

Освітня програма «Журналістика»

Срьоменко Анастасія Валеріївна

Керівник к. і. н., доц. Сидун І. В. _____

Рецензент к. і. н., доц. Тхоржевська Т. В.

Рекомендовано до захисту:
Протокол засідання кафедри

№ _____ від _____ . _____ . 20 ____ р.

Завідувач(ка) кафедри

(підпис) (прізвище, ім'я)

Захищено на засіданні ЕК № ____
протокол № ____ від _____ . _____ . 20 ____ р.

Оцінка _____ / _____ / _____
(за національною шкалою/шкалою ECTS/ бали)

Голова ЕК

(підпис) (прізвище, ім'я)

Одеса 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
ОБҐРУНТУВАННЯ ПІДГОТОВКИ ПРОЄКТУ	5
ОПИС ПІДГОТОВКИ ПРОЄКТУ	14
ВИСНОВКИ.....	18
БІБЛІОГРАФІЯ	20
ДОДАТКИ (проєкт)	

ВСТУП

Одна з найголовніших цілей, яку ставила перед собою російська федерація у лютому 2022 року, — «денацифікувати» Україну, тобто прирівняти українців до росіян. Знищення української ідентичності, історії та культури проводилося росією вже понад 300 років, однак повномасштабне вторгнення стало кульмінацією цього процесу, яка мала його пришвидшити і завершити. Однак усе сталося з точністю до навпаки. Збройна агресія зробила для українізації набагато більше, ніж будь-які інші ініціативи за попередні роки незалежності. Вона стала поштовхом, який змусив громадян нашої держави озирнутися і задуматися: «Хто ми? Яким є наш народ? Яка його мова, культура та історія?». З того часу все більше і більше людей намагаються якомога краще розібратися у цих питаннях, віднайти свою українську ідентичність і надолужити всі роки незнання, коли вони перебували не у власному, а у ворожому контексті. Люди прагнуть відродити українську самобутність — як свою, так і простору, в якому вони живуть. Особливо важливим цей процес став для Одеси, яка багато років була обплетена міфом про «російськість» міста. Сьогодні ж його мешканці прагнуть створити новий, український міф Одеси, знайти підтвердження тому, що місто створювалося далеко не тільки росіянами. Тож зараз як ніколи **актуально** вишукувати та підсвічувати ті сторінки одеської історії, які пов'язані з проукраїнськими її діячами. **Ознайомлення зі створеним доробком** допоможе дізнатися про життя діячів, які творили українську Одесу, продемонструвати їхній внесок у розвиток міста, виявити причинно-наслідковий зв'язок у формуванні українського простору в Одесі.

Метою дослідження є висвітлити життєві історії проукраїнських одеських постатей, які жили і вели активну діяльність у місті в повоєнний період, а також привернути увагу до необхідності збереження та вшанування пам'яті про них.

Для досягнення мети потрібно виконати наступні **завдання**:

1) сформувати портрети одеситів, які займалися проукраїнською діяльністю в Одесі в повоєнні роки, розказавши про їхнє життя, громадську та просвітницьку діяльність із залученням наукових праць та експертів;

2) з'ясувати, чи відбувається збереження та вшанування пам'яті про цих видатних одеситів в топоніміці міста;

3) дослідити можливі способи документування історій про діяльність проукраїнських активістів того часу;

4) систематизувати знайдену інформацію та оформити її у вигляді серії журналістських матеріалів.

Об'єкт дослідження: діяльність проукраїнських діячів задля створення і збереження українського простору в Одесі у повоєнний період.

Предмет дослідження: життя, творчість і громадська діяльність Олекси Різникова, Святослава Караванського, Ніни Строкатої та Галини Могильницької в Одесі.

Методи дослідження:

1) аналіз історичних праць та публікацій ЗМІ, присвячених життю та діяльності обраних постатей;

2) інтерв'ювання. Проведення інтерв'ю з:

- істориками, які спеціалізуються на обраному для дослідження періоді в історії Одеси;

- очевидцем і безпосереднім учасником подій;

- документалістами, які займаються фіксацією важливих подій в історії України;

- одеськими активістами, які борються за вшанування пам'яті одеських проукраїнських діячів;

- членом Історико-топонімічної комісії.

ОБГРУНТУВАННЯ ПІДГОТОВКИ ПРОЄКТУ

1. Історична довідка

Святослав Караванський — мовознавець, поет, перекладач, журналіст та політв'язень. Народився 24 грудня 1920 року в Одесі. Був учасником одеського осередку ОУН, відкрив українську книгарню «Основа». Боровся за збереження і розвиток української мови, культури та освіти. Підготував 3 словника української мови, кілька ґрунтовних мовознавчих праць. Писав поезію, прозу та публіцистику, перекладав. Був тричі засуджений радянською владою і провів 31 рік у таборах суворого режиму. Після другого звільнення разом з дружиною виїхав до США, де працював на українському радіо, у газеті «Шлях перемоги». Помер 17 грудня 2016 року в Балтиморі [31].

Ніна Строката — мікробіологиня та імунологиня, правозахисниця, дисидентка. Народилася 31 січня 1926 року в Одесі. Написала 23 наукові праці. Була однією із засновниць Української Гельсінської групи, представляла її за кордоном. У 1971 році була засуджена до 4 років ув'язнення через «антирадянську діяльність», відбувала покарання в таборах у Мордовії [31]. Виїхавши разом з чоловіком до США, продовжувала активну правозахисну діяльність. Брала участь в акціях протесту проти переслідування вільної думки в Україні, видала англomовну книгу «Репресії в документах. 1975-1980». Була членкинею Американської асоціації мікробіологів. Померла 2 серпня 1998 року в Балтиморі [14].

Олекса Різників — поет, мовознавець, шестидесятник, дисидент. Народився 24 лютого 1937 року в Єнакієво. Опублікував близько 20 книг: збірки поезії та прози, мовознавчі дослідження. Є членом Спілки письменників України. Був двічі засуджений радянською владою — у 1959 та 1971 роках, загалом 7 років провів у таборах за «антирадянську пропаганду та агітацію» і читання та розповсюдження самвидаву. Зараз живе і працює в Одесі [30].

Галина Могильницька — педагогиня, письменниця, громадська діячка, шестидесятниця. Народилася 8 травня 1937 року в Одесі. Присвятила життя

викладанню української мови та літератури, дописувала у фахові періодичні видання. Довгий час не могла публікувати свою творчість, бо належала до поетів, які не підігрували інтересам радянської влади. Написала 6 поетичних збірок та 5 навчальних посібників з української мови. Готувала публікації на релігійну та суспільно-політичну теми для преси [26]. Померла 12 грудня 2021 року.

2. Моніторинг ЗМІ

Для моніторингу був обраний часовий проміжок у 14 років — з 2010 до 2024. Такий вибір зумовлений прагненням дослідити, як ЗМІ висвітлювали діяльність Караванського, Строкатої, Різникова та Могильницької протягом значного періоду. Для моніторингу було обрано шість онлайн-медіа: три одеські («Суспільне Одеса», «Інтент», «Думська») та три загальноукраїнські («Радіо Свобода», «Історична правда», «Укрінформ»).

«Суспільне Одеса»

Протягом обраного для моніторингу періоду на сайті «Суспільне Одеса» було опубліковано два матеріали, в яких згадувалося про одеських проукраїнських діячів. Обидва матеріали були написані в інформаційному жанрі та вийшли у 2022 році.

У новині «Загиблий “азовець”, український меценат та член ОУН: в Одесі пропонують перейменувати 12 вулиць» йдеться про нові назви для одеських вулиць, які запропонувала одна з місцевих громадських організацій [22]. Серед них було й ім'я Святослава Караванського. ЗМІ подає максимально коротку довідку про нього, перераховуючи кілька визначень, якими можна описати цю людину.

У дайджесті подій до вихідних згадується про меморіальну лекцію-зустріч, присвячену Галині Могильницькій [20]. В анонсі до цього заходу також згадуються її основні звання, проте історичної довідки чи більш розлогого пояснення про те, ким була Могильницька, у публікації немає.

«Інтент»

Упродовж 2010-2024 років «Інтент» опублікувало три матеріали на досліджувану тему. Усі вони належать до інформаційного жанру. Два з них були опубліковані у 2021 році, один — у 2023 році.

У новині «Обличчя незалежності: дисидентський рух Одещини» розповідається про документальний проєкт журналістки Дарії Гірної, в якому вона висвітлює історії українських дисидентів. Зокрема, згадується про випуск, героями якого стали Олекса Різників та Володимир Барсуківський. У матеріалі не розповідається, ким є ці люди, однак коротко вказується, про що вони будуть розповідати у відео, а також додається посилання на нього, аби читачі одразу могли перейти до перегляду [27].

Наступна публікація є некрологом, який з'явився після смерті Галини Могильницької. У ньому коротко розповідається про основні віхи її життя. Цей матеріал має доволі розлогий бекграунд, у якому згадуються інші відомі одесити, які померли протягом 2021 року. Варто відзначити, що за об'ємом бекграунд є більшим (10 абзаців), аніж основний текст публікації (9 абзаців) [3].

Останній матеріал, опублікований «Інтентом» на цю тему, є анонсом лекції про Ніну Строкату. У ньому немає жодної інформації про неї або її діяльність, проте вказано, хто і про що буде розповідати на лекції [16].

«Думська»

Онлайн-ЗМІ за 14 років, взятих для дослідження, опублікувало три матеріали про одеських дисидентів. Усі — в інформаційному жанрі.

Перша публікація з'явилася 19 грудня 2016 року. Це некролог, який сповіщає про смерть Святослава Караванського. У ньому доволі повно подається біографія громадського діяча: згадуються основні етапи його життя, найголовніші здобутки, описується його громадянська позиція. Ця довідка є доволі інформативною, дає зрозуміти, ким був Караванський і що він зробив для України [4].

Другий матеріал, опублікований 24 серпня 2018 року, є відео-інтерв'ю з Галиною Могильницькою, присвячене святкуванню Дня Державного прапора

України. У цій розмові не приділяється увага особистості письменниці, питання стосуються тільки її спогадів або роздумів, пов'язаних з українським прапором. Ведучі на початку інтерв'ю не обґрунтували вибір саме Могильницької як гості ефіру [8]. На нашу думку, таке рішення є не дуже вдалим, адже Галина Анатоліївна не є фахівчиною у жодній галузі, яка так чи інакше пов'язана з темою Дня Державного прапора. Через це її постать, знання та досвід, які вона має, не були розкриті належним чином.

Останній матеріал на досліджувану тему був опублікований на «Думській» 8 вересня 2021 року. У цій новині розповідається про випуск документального проєкту «Обличчя незалежності», в якому своєю історією діляться Олекса Різників та Володимир Барсуківський. На відміну від публікації «Інтенту», у цьому матеріалі подається невелика довідка про те, за що були заарештовані герої відео. Також надається посилання на нього [1].

«Радіо Свобода»

Протягом 2010-2024 років на сайті цього медіа було опубліковано дев'ять матеріалів. Шість з них належать до інформаційного жанру, два — до аналітичного і один — до публіцистичного.

У статті «Караванський. Фанат української мови з Одеси, якого 31 рік тримали за ґратами», опублікованій 15 листопада 2016 року, докладно розповідається біографія одеського націоналіста. Для повноти картини авторка матеріалу цитує інтерв'ю Караванського. Наприкінці подає кілька цитат на гострі та актуальні для України теми, взяті з колонок, які Святослав Йосипович писав для різних українських онлайн-видань. До коментування журналістка залучає мовознавицю Ларису Масенко та письменника і друга Караванського Олексу Різнікова [33]. Цей матеріал об'ємно і ґрунтовно висвітлює основні віхи життя одеського націоналіста, описуючи його основні здобутки, окреслюючи позицію і демонструючи його значимість для України. Після прочитання цієї статті в аудиторії може скластися доволі повна картина того, ким був Караванський. Цю ж саму статтю без змін використали на «Радіо Свобода» через

4 роки. Вона була опублікована ще раз 25 грудня 2020 року і присвячувалася 100-річчю від Дня народження Святослава Караванського. У грудні 2016 року на сайті онлайн-ЗМІ з'явився ще один матеріал, присвячений згаданому вище діячу. Це була публікація in memoriam, що вийшла через 10 днів після смерті Караванського. Сам матеріал тяжіє до портретного нариса за своєю художністю викладу, однак для того, щоб повністю відповідати цьому жанру, йому не вистачає глибини розкриття героя. Увагу в цій публікації зосереджено на тому, як Караванський до останніх своїх днів думав про Україну та переймався її долею. Аби довести цю тезу, автор розпочав матеріал з листа Святослава Йосиповича до Порошенка, який було написано за день до того, як Караванський потрапив у лікарню [24]. Цей матеріал дає читачам змогу зрозуміти, якою людиною був померлий, а також пересвідчитися у його відданості Україні та українському народові.

Наступні три матеріали були опубліковані на «Радіо Свобода» один за одним. Усі були присвячені Святославу Караванському. У першому з них — новині, опублікованій 24 січня 2017 року, розповідається про презентацію його останньої книги, що вийшла вже помертвено. Окрім короткої довідки про зміст книги, також подаються думки самого Караванського щодо української мови і впливу СРСР на неї [36]. Наступного дня вийшло коротке, на два питання, інтерв'ю з головним редактором щотижневої газети «Літературна Україна» Станіславом Бондаренком. Він ділиться спогадами про українського націоналіста та розповідає про те, як було співпрацювати з ним [34]. Ще один матеріал на цю ж тему вийшов 26 січня. У ньому постать Караванського змальовується зі слів людей, що були особисто знайомі з ним [32]. Це яскраві спогади, які дають змогу побачити Святослава Йосиповича з різних сторін, у різних сферах його життя: як людину, мовознавця, націоналіста, публіциста. Інформаційним приводом для всіх трьох матеріалів був один і той же захід — вечір-спомин до сороковин з дня смерті Караванського та презентація його книги.

У жовтні 2020 року на «Радіо Свобода» вийшла новина, в якій розповідалося про вихід відеоциклу до Дня радянського політв'язня від Українського інституту національної пам'яті та «Історичної правди». Один з героїв — Святослав Караванський. У матеріалі подається коротка історична довідка про нього [39]. Також про нього згадали у статті, що вийшла 26 жовтня 2018 року і була присвячена 30-річчю Української Гельсінської Спілки [21]. У контексті УГС було згадано і про його дружину, Ніну Строкату, в іншому матеріалі, який був опублікований у листопаді 2021 року. У ньому вказано, що вона була однією із засновниць організації, однак більш детальної інформації про неї не надається [37].

«Історична правда»

В обраний для дослідження період на сайті цього медіа було опубліковано вісім матеріалів. Чотири з них належать до інформаційного жанру, два — до аналітичного і ще два до публіцистичного.

Перший матеріал, опублікований 24 жовтня 2010 року, є авторською колонкою самого Караванського. У ній він жорстко критикує владу Януковича та її намагання повернути в Україні «сталінські порядки», а також пророкує їй крах [18]. Цього ж року, але у жовтні, було опубліковано два матеріали про УГГ, яка згодом стала УГС. Інформаційним приводом стала річниця створення організації. В обох публікаціях згадується Ніна Строката як її членкиня. У першому з них подається довідка про діяльність Строкатої, у другому — тільки згадка про її участь у Закордонному представництві УГГ [10, 9].

У січні 2012 року на сайті медіа була опублікована стаття про дисидентів. У ній згадуються Караванський, Строката та Різників у контексті масових арештів шістдесятників. Детальної інформації про них та їхню діяльність немає, лиш коротко згадується про їхню причетність до антирадянської діяльності та їхні арешти [28].

Наступний матеріал вийшов після довгої перерви — у грудні 2016. Це ін мегоіам про Святослава Караванського, в якому розказуються основні віхи

його життя в хронологічному порядку. У публікації немає особливих деталей, коментарів, тому це суто як біографічна довідка [40]. У січні 2017 року на сайті медіа з'являється матеріал, в якому повідомляється про те, що документи КГБ про Караванського стали доступні онлайн. Одразу ж аналізується кілька сканів і розписуються ті деталі життя Святослава Йосиповича, які стали відомі завдяки оприлюдненим документам [12].

У грудні 2018 року був опублікований портретний нарис про Ніну Строкату. Розповідається її біографія в нехронологічному порядку. Окрім життя і діяльності Строкатої, розповідається про діяльність її чоловіка, а також друзів і колег, які підтримували її, ставали на її захист. Інколи акцент цілковито переходить на них, через що виникає відчуття, ніби автор для більш повної картини намагається зобразити не тільки Строкату, а і її оточення. Завдяки наявності художньо-публіцистичних елементів (епітетів, порівнянь, іронії) у матеріалі створюється яскравий портрет дисидентки, який викликає у читача захоплення цією постаттю [14].

У новині, опублікованій в серпні 2019 року, було згадано Олексу Різникова в контексті його участі в регіональній комісії з реабілітації при Одеській ОДА [2].

«Укрінформ»

Упродовж 14 років медіа опублікувало сім матеріалів про одеських діячів. Чотири з них належать до інформаційного жанру, один — до аналітичного, а два — до публіцистичного.

У грудні 2016 року було опубліковано два матеріали, присвячені Караванському. У новині повідомляється про його смерть, подається коротка довідка про найважливіші віхи його життя [29]. Згодом вийшла авторська колонка Аскольда Лозинського, президента Світового конгресу українців, який був особисто знайомий з Караванським, і розповідає про нього з цієї точки зору. Цей матеріал повністю ідентичний до того, що був опублікований на «Радіо Свобода» днем раніше [25]. У жовтні 2020 року про одеського націоналіста

згадали в контексті виходу документального циклу про політв'язнів, де він є одним з героїв. Інформації про самого Караванського в матеріалі немає [17]. У серпні 2021 року на «Укрінформі» вийшла стаття, присвячена Дню незалежності. У ній описується, хто і як саме виборював свободу для України. У цьому контексті згадується Ніна Строката як учасниця УГГ, однак інформації про неї в матеріалі немає, лише згадано її ім'я [38].

У вересні та листопаді 2023 року медіа опублікувало два матеріали, присвячені книгам, що вийшли до 90 роковин Голодомору. Серед них і книга Олекси Різникова. Про нього самого в матеріалах не йдеться, описується тільки зміст написаного ним твору [19, 35].

Останній матеріал на досліджувану тему з'явився у квітні 2023 року. Це колонка Аскольда Лозинського, в якій він згадує про Караванського та Строкату. Він наголошує на їхньому внеску в розбудову незалежної України та важливості збереження і вшанування пам'яті про цих постатей, а також закликає аудиторію прочитати більш детальну інформацію про них серед тієї, яку можна знайти в інтернеті. Сам деталей про життя та діяльність цих особистостей не наводить [23].

Підсумок

Протягом 14 років, з 2010 по 2024 роки, обрані ЗМІ опублікували 32 матеріали про одеських націоналістів та дисидентів. Більшість матеріалів з'явилася в загальноукраїнських виданнях (24), натомість в одеських на цю тему писали менше (8). За жанровою палітрою значна частина публікацій належить до інформаційного жанру (22). В аналітичному та публіцистичному жанрах було написано по 5 матеріалів. Найбільшу увагу серед чотирьох одеситів приділяли життю та діяльності Святослава Караванського, публікуючи як новини, так і розлогі статті та колонки про нього. У них його демонстрували як мовознавця, політв'язня та людину, яка до кінця своїх днів всім серцем вболівала за Україну. Значно менше згадували про Ніну Строкату. Найчастіше вона поставала або як дружина Караванського, або як членкиня УГС. У матеріалах акцент робився саме

на її правозахисній діяльності. Про Олексу Різнікова та Галину Могильницьку згадували зрідка і тільки в публікаціях інформаційного жанру, не висвітлюючи їхню біографію.

Проведений моніторинг свідчить, що діяльність одеських націоналістів та дисидентів найбільше була висвітлена загальноукраїнськими медіа, у той час як одеські ЗМІ не створюють розлогих матеріалів, які б розповідали про видатних постатей регіону. Тож є великий потенціал у тому, аби розповідати про них саме в місцевих медіа, знайомлячи одеситів з людьми, які творили тут українську спільноту. І, власне, вписувати цих постатей у міський простір, демонструючи їхні зв'язки з Одесою та вплив на місто. Також варто звернути увагу саме на діяльність Строкатої, Різнікова та Могильницької, аби належним чином висвітлити їхній внесок в українізацію та розвиток Одеси, бо станом на зараз матеріалів про них, у порівнянні з кількістю згадок про Караванського, було недостатньо.

ОПИС ПІДГОТОВКИ ПРОЄКТУ

Під час роботи над проєктом кваліфікаційної роботи основна увага була сфокусована на написанні чотирьох журналістських матеріалів, мета яких — створити образ проукраїнських одеських діячів та дослідити збереження і вшанування пам'яті про них.

На початку роботи було обрано чотири постаті, життя яких буде досліджуватися у подальшому: Олекса Різників, Галина Могильницька, Святослав Караванський та Ніна Строката. Такий вибір був обумовлений як власною зацікавленістю, так і консультацією з експерткою Іриною Нечиталюк, кандидаткою філологічних наук, доценткою кафедри української літератури ОНУ імені І. І. Мечникова. Після цього буде обрано жанри та види журналістських матеріалів, за допомогою яких планується розкрити обрану тему проєкту, і буде розпочато безпосередню роботу над ними.

Для написання першого матеріалу буде проведено попереднє вивчення наукових джерел про життя та діяльність обраних постатей. Також буде проведений пошук та аналіз експертів, які могли б прокоментувати, як одеситам вдалося зберегти в місті Україну. Для цього буде створено таблицю із вказанням посад та контактів людей, які знаються на обраній темі та періоді. Експертами для цього матеріалу стануть:

- Олександр Музичко, доктор історичних наук, професор кафедри історії України та спеціальних історичних дисциплін ОНУ імені І. І. Мечникова;
- Тарас Вінцовський, доктор історичних наук, професор кафедри історії України та спеціальних історичних дисциплін ОНУ імені І. І. Мечникова.

У цьому матеріалі буде коротко і вичерпно представлено біографічні відомості про Святослава Караванського, Ніну Строкату та Галину Могильницьку, а також розкрито, як саме вони боролися за збереження української мови, культури та ідентичності в Одесі. Для подачі зібраної

інформації буде використаний жанр аналітичної статті. Такий вибір зумовлений тим, що стаття, за визначенням дослідниці О. Гарачковської, є жанром, який дає змогу проаналізувати суспільно важливі процеси, явища та закономірності, що ними керують. Гарачковська також виокремила особливу функцію статті, яка «полягає в тому, що стаття пояснює читачам як суспільне, так і особисте значення актуальних процесів, ситуацій, явищ, їх причинно-наслідкові зв'язки й таким чином ініціює роздуми читачів, дії, пов'язані з предметом публікації» [7]. Саме ця функція буде важливою під час створення цього матеріалу, адже вона дасть змогу дослідити причинно-наслідкові зв'язки та пов'язати минулі явища з сьогоденням, пояснити хід подій та представити загальну картину визначеного історичного періоду, спонукаючи читачів до подальших роздумів над ним. Також варто відзначити, що ця стаття буде загальнодослідницькою (за типологією Т. Приступенко). Цей різновид жанру спрямований на аналіз загальнозначущих, широких питань і має чітку концептуальну лінію [13].

Для другого матеріалу буде проведене інтерв'ю з Олексою Різниковим, письменником, мовознавцем та громадським діячем, яке стане основою для написання портретного нарису. За визначенням дослідниці М. Воронової, «нарис — це самостійний жанр публіцистики, в якому на документальній основі досліджуються важливі суспільно-політичні факти, явища, розкриваються події, в центрі яких є зображення людини» [5]. Одним з видів нарису є портретний. Мішель Вуароль описав кілька характерних ознак такого портрету: потрібно залишити в читача враження, що він особисто знайомий з героєм нарису; для цього герой має бути присутній протягом усього тексту, зокрема у цитатах, сценах з життя, чітко окреслених рисах зовнішності та характеру [6]. Усе це обумовлює вибір такої форми подачу для цього матеріалу, адже допоможе якомога глибше розкрити життєвий шлях героя, зробити акцент не тільки на якійсь конкретній події або часовому проміжку, а сформувати повноцінний образ людини.

Третім матеріалом стане стаття про вшанування пам'яті діячів, які творили українську Одесу. У ньому буде розкрито такі питання: чи вшанована пам'ять про обраних проукраїнських діячів у топоніміці міста; чи є пропозиції щодо перейменування вулиць на честь цих діячів від громадськості, активістів чи міської влади; чи є перешкоди на шляху до вшанування імен цих постатей в Одесі (або від кого/від чого вони можуть з'явитися). Під час роботи над цим матеріалом буде проаналізовано документи, якими керується Історико-топонімічна комісія під час своєї роботи та публікації одеських онлайн-ЗМІ на тему перейменувань і роботи комісії. Також буде взято коментарі в експертів:

- Олександра Бабіча, історика-дослідника, члена Історико-топонімічної комісії при виконкомі Одеської міськради;
- Артема Карташова, адвоката Veterans Hub Odesa;
- Артема Васюти, екскурсовода.

Цей матеріал буде виконаний у жанрі аналітичної статті. Він обраний тому, що, за вже згаданим раніше визначенням Гарачковської, стаття спонукає читачів до самостійних роздумів над предметом, описаним у публікації [7]. Також цей жанр «звертає увагу аудиторії на ті завдання, проблеми, які виникають у зв'язку з описаними ситуаціями, показує, які стратегічні чи тактичні інтереси є в тих чи інших учасників цих ситуацій» [7]. Ці функції будуть особливо важливими для висвітлення питання щодо перейменування вулиць. Варто відзначити, що ця стаття буде практично-аналітичною (за типологією Т. Приступенко), бо «аналізує конкретні проблеми, події, дії, ситуації, пов'язані з практичними завданнями, що вирішуються в тій чи іншій сфері діяльності» [13].

Для останнього матеріалу буде проведене інтерв'ю з Вікторією Солов'юк, менеджеркою з комунікацій та фандрайзингу в «Post Bellum-Ukraine» — організації, що займається документуванням усних свідчень про ті чи інші події української історії. Темою інтерв'ю стане приїзд команди проєкту в Одесу влітку 2023 року. Під час розмови будуть розкриті такі питання: мета приїзду та причина, з якої було обрано саме Одесу; процес підготовки та безпосередньо

запису інтерв'ю, вибір героїв; подальша обробка та поширення записаних свідчень; важливість документування таких історій. В. Здоровега визначає жанр інтерв'ю наступним чином: «Інтерв'ю — жанр журналістики, розмова журналіста з відомою або просто обізнаною у якійсь справі людиною переважно на значущу тему, призначена для оприлюднення у мас-медіа» [15]. Науковець також відзначає, що цей жанр є формою, яка допомагає журналісту розкрити людей, які не є публічними, однак знають свою справу і вміють робити її краще, ніж інші [15]. Саме тому для створення цього матеріалу обраний жанр інтерв'ю. Він дасть змогу поспілкуватися з експерткою, яка причетна до роботи з методом, за допомогою якого можна зберігати та поширювати пам'ять про важливі події в історії України. Ця розмова буде оформлена як монологічне блокове інтерв'ю. За визначенням медіаексперта Отара Довженка, такий формат є доречним, коли запитання менш цінні за відповіді, а відповіді, у свою чергу, складаються в цілісну розповідь на визначену тему, які, за потреби, можна тематично структурувати [11]. У нашому випадку буде саме така ситуація, тож обраний згаданий вище формат викладу розмови стане доречним. Це дасть змогу сформулювати цільну розповідь, у якій покроково розкриватиметься кожен аспект роботи організації в Одесі.

Після написання усі тексти будуть оформлені у вигляді серії журналістських матеріалів, об'єднаної спільною темою. Матеріали будуть розміщені у продуманому заздалегідь порядку, аби поступово розкривати проблему та показувати різні її аспекти, при цьому йдучи від загального до конкретного.

ВИСНОВКИ

У ході дослідження було висвітлено історії життя чотирьох одеситів (Святослава Караванського, Ніни Строкатої, Олекси Різникова, Галини Могильницької), які вели свою активну проукраїнську діяльність у місті в повоєнний період, а також було привернуто увагу до важливості збереження та вшанування пам'яті про них.

У загальнодослідницькій статті та нарисі було сформовано портрети згаданих вище діячів та продемонстровано їхню громадську та просвітницьку діяльність, яку вони вели в Одесі. Для створення статті було взято коментарі в істориків, що спеціалізуються на дослідженні обраного періоду в історії міста. Вони окреслили важливі аспекти діяльності обраних для дослідження постатей. Також було використано наукові праці, в яких розкриваються основні віхи життя одеських націоналістів та дисидентів. Для створення портретного нарису було проведене інтерв'ю з Олексою Різниковим — людиною, яка безпосередньо причетна до створення і розвитку українського простору в Одесі в повоєнний період. Це дало змогу створити детальний життєпис особистості, яка протягом усього життя була долучена до розвитку української мови та культури в Одесі, і продемонструвати весь обсяг його життєвого досвіду.

У практично-аналітичній статті було з'ясовано, чи вшановується і зберігається пам'ять про обраних одеських націоналістів та шістдесятників у топоніміці міста. Для цього було вивчено законодавчу базу та проведено інтерв'ю з членом Історико-топонімічної комісії, який розповів про особливості процесу перейменування вулиць та причини, через які імена згаданих вище діячів досі не закарбовані на мапі рідного їм міста. Також було проведено спілкування з екскурсоводом, який окреслив своє бачення доцільності вшанування пам'яті одеських діячів; та з представником однієї з одеських ГО, який долучений до процесу перейменування одеських вулиць.

В інтерв'ю з представницею організації, що займається збереженням усноісторичних свідчень про історію України, було досліджено можливі способи документування діяльності проукраїнських діячів, зокрема й одеських.

Уся знайдена та отримана інформація була опрацьована та систематизована в серію з чотирьох журналістських матеріалів. У ній висвітлені історії діячів, які творили українську Одесу, продемонстровано їхній вплив та значимість як для міста, так і для України в цілому, і наголошено на важливості вшанування та збереження пам'яті про їхню діяльність.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. «Воины УПА смеялись над нами» : вышел новый выпуск программы «Обличья Незалежності», посвященный одесским диссидентам. *Думська*. 8 вересня 2021. URL: <http://surl.li/ttrti> (дата звернення: 18.05.2024).
2. В Одесі запрацювала регіональна комісія з реабілітації. *Історична правда*. 28 серпня 2019. URL: <http://surl.li/ttrzq> (дата звернення 19.05.2024).
3. В Одесі померла педагог, поетеса та правозахисниця Галина Могильницька. *Інтенет*. 13 грудня 2021. URL: <http://surl.li/ttrri> (дата звернення: 18.05.2024).
4. В Соединенных Штатах умер последний участник одесского подполья ОУН. *Думська*. 19 грудня 2016. URL: <http://surl.li/ttrsb> (дата звернення: 18.05.2024).
5. Воронова М. І. Сучасна портретистика. Проблема жанру. *Електронна бібліотека Інституту журналістики*. URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1308> (дата звернення: 17.05.2024).
6. Вуароль М. Гід газетяра. Київ : Софія-прес, 2003. 64 с.
7. Гарачковська О. О. Жанрові особливості аналітичної журналістики у контексті становлення сучасного інформаційного простору. *Український інформаційний простір*. 2021. Вип. 2 (8). С. 146–154. URL: <http://ukrinfospace.knukim.edu.ua/article/view/245866> (дата звернення: 05.05.2024).
8. День на Думской. Галина Могильницкая. *Думська*. 24 серпня 2018. URL: <http://surl.li/ttrsx> (дата звернення: 18.05.2024).
9. День народження Української Гельсінської групи. КГБ салютує уламками цегли. *Історична правда*. 9 листопада 2010. URL: <http://surl.li/ttryc> (дата звернення: 19.05.2024).

10. Десятеро сміливих. Всі члени-засновники Української Гельсінської групи. *Історична правда*. 9 листопада 2010. URL: <http://surl.li/ttrxw> (дата звернення: 19.05.2024).
11. Довженко О. Як оформити розмову в текст. *MediaLab*. 12 травня 2019. URL: <https://medialab.online/news/talktransform/> (дата звернення: 05.05.2024).
12. Документи КГБ про боротьбу Святослава Караванського стали доступні онлайн. СКАНІ. *Історична правда*. 27 січня 2017. URL: <http://surl.li/ttryy> (дата звернення: 19.05.2024).
13. Журналістський фах : газетно-журнальне виробництво : навч. посіб. / Т. О. Приступенко, Р. В. Радчик, М. К. Василенко та ін. ; за ред. В. В. Різуна. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. 352 с. URL: <http://surl.li/skzyj> (дата звернення: 05.05.2024).
14. Зайцев Ю. Ніна Строката-Караванська. Донька української Одеси. *Історична правда*. 8 грудня 2018. URL: <http://surl.li/ttrzf> (дата звернення 19.05.2024).
15. Здоровега В. Й. Теорія і методика журналістської творчості : підручник. Львів : ПАІС, 2008. 276 с. URL: <http://surl.li/ttrlq> (дата звернення: 05.05.2024).
16. Зустріч «Ніна Строката – жінка, яка робила Одесу українською». *Інтент*. 4 серпня 2023. URL: <http://surl.li/ttrrm> (дата звернення: 18.05.2024).
17. Інститут нацпам'яті та Кіпіані презентували цикл фільмів про українських дисидентів. *Укрінформ*. 30 жовтня 2020. URL: <http://surl.li/ttsay> (дата звернення 19.05.2024).
18. Караванський С. Відкритий лист до п'ятої колони. *Історична правда*. 24 жовтня 2010. URL: <http://surl.li/ttrxl> (дата звернення: 19.05.2024).
19. Комісія МКІП оголосила переможців конкурсу «Книга для зміцнення національної єдності». *Укрінформ*. 4 вересня 2023. URL: <http://surl.li/ttsbl> (дата звернення 19.05.2024).

20. Коршак Н. Куди піти в Одесі у вихідні : котячі історії, лекція з архітектури, квіз за світом Гаррі Поттера та стендап. *Суспільне Одеса*. 8 грудня 2022. URL: <http://surl.li/ttrpt> (дата звернення: 18.05.2024).
21. Костюк Б. Історики до 30-річчя УГС : організація зіграла величезну роль у відновленні Української держави. *Радіо Свобода*. 26 жовтня 2018. URL: <http://surl.li/ttrwm> (дата звернення: 18.05.2024).
22. Кушнір М. Загиблий «азовець», український меценат та член ОУН : в Одесі пропонують перейменувати 12 вулиць. *Суспільне Одеса*. 28 листопада 2022. URL: <http://surl.li/skzuo> (дата звернення: 18.05.2024).
23. Лозинський А. «Імперія зла» залишатиметься злом до тих пір, поки їй дозволено існувати. *Укрінформ*. 26 квітня 2023. URL: <http://surl.li/ttsbz> (дата звернення: 19.05.2024).
24. Лозинський А. Караванський Порошенку : «Треба вдарити по планах Москви». *Радіо Свобода*. 26 грудня 2016. URL: <http://surl.li/ttruk> (дата звернення: 18.05.2024).
25. Лозинський А. Фокусом усього його життя була Україна. *Укрінформ*. 27 грудня 2016. URL: <http://surl.li/ttsam> (дата звернення 19.05.2024).
26. Ніколова О. Л. Сучасна письменниця Одещини — Галина Анатоліївна Могильницька. *Крок у науку : збірник статей III Всеукр. наук. шкільної конф., 15–16 січня 2018 р. Дніпро : ТОВ «Роял Принт», 2018. Т. 2. С. 136–139. URL: <http://surl.li/ttsfz> (дата звернення: 19.05.2024).*
27. Обличчя Незалежності : дисидентський рух Одещини. *Інтент*. 8 вересня 2021. URL: <https://intent.press/news/society/2021/oblichchya-nezalezhnosti-disidentskij-ruh-odeshini/> (дата звернення: 18.05.2024).
28. Овсієнко В. КГБ проти дисидентів. Сорок років погрому шістдесятників. *Історична правда*. 12 січня 2012. URL: <http://surl.li/ttryi> (дата звернення: 19.05.2024).
29. Помер Святослав Караванський. *Укрінформ*. 18 грудня 2016. URL: <http://surl.li/ttsag> (дата звернення 19.05.2024).

30. Різників О. С. Хлопці, які відкрили наготу короля. Спогади в'язня сумління. *Врадіївка* : Коваленко А. Г., 2019. 40 с.
31. Різників О., Шендеровський В. В обороні українського слова (до 100-річчя від дня народження Святослава Караванського). *Світогляд*. 2020. Вип. 15 (4). С. 37–40. URL: <http://surl.li/ttsdg> (дата звернення: 19.05.2024).
32. Трегубова Я. Великий дивак і українофіл. Спогади про Караванського. *Радіо Свобода*. 26 січня 2017. URL: <http://surl.li/ttrvu> (дата звернення: 18.05.2024).
33. Трегубова Я. Караванський. Фанат української мови з Одеси, якого 31 рік тримали за ґратами. *Радіо Свобода*. 15 листопада 2016. URL: <http://surl.li/ttrtu> (дата звернення: 18.05.2024).
34. Трегубова Я. Святослав Караванський – «велетенський громадянин і філолог». *Радіо Свобода*. 25 січня 2017. URL: <http://surl.li/ttrvg> (дата звернення: 18.05.2024).
35. У Києві презентували дві книги про Голодомор. *Укрінформ*. 23 листопада 2023. URL: <http://surl.li/skzub> (дата звернення: 19.05.2024).
36. У Києві презентували книжку мовознавця, дисидента Святослава Караванського. *Радіо Свобода*. 24 січня 2017. URL: <http://surl.li/ttrux> (дата звернення: 18.05.2024).
37. Українській Гельсінській групі 45 років : вони «підірвали» СРСР зсередини. *Радіо Свобода*. 9 листопада 2021. URL: <http://surl.li/tfjfe> (дата звернення: 18.05.2024).
38. Шевцова С. Шлях до Свободи : неправда, що українці її не чекали і не боролися за неї. *Укрінформ*. 8 серпня 2021. URL: <http://surl.li/ttsbf> (дата звернення 19.05.2024).
39. Штогрін І. До Дня радянського політв'язня УІНП презентував відеоцикл про Стасів-Калинець, Руденка та Караванського. *Радіо Свобода*. 30 жовтня 2020. URL: <http://surl.li/ttrwf> (дата звернення: 18.05.2024).

40. IN MEMORIAM : Дисидент і мовознавець Святослав Караванський.
Історична правда. 17 грудня 2016. URL: <http://surl.li/ttryo> (дата звернення:
19.05.2024).

ДОДАТКИ

«Покоління, яке жило серцем». Хто вони — борці за українську Одесу?

Вони не хотіли мовчати. Вони знали, що за ними правда і відчайдушно її відстоювали. Жертвували власною свободою в обмін на намагання втримати українську Одесу. Життя та діяльність Святослава Караванського, Ніни Строкатої та Галини Могильницької доводять: Одеса ніколи не була російським містом. Навіть навпаки — активно відстоювала свою українську ідентичність. І в цьому їй допомагали люди. Ким вони були? Що робили? Як були між собою пов'язані? Розказуємо про це в нашій статті.

Ця сторінка одеської історії розпочинається зі Святослава Караванського. Він народився 24 грудня 1920 року. Його родина жила в самому центрі міста, на розі Сабанського провулку та вулиці Маразліївської. З дитинства Святослав чув дві мови: люди навколо говорили російською, батьки ж удома час від часу вживали українську, за що сусіди називали їх «петлюрівцями». *«І все ж моєю рідною мовою треба вважати російську — з поправкою на “гекання” та ряд українізмів. Змалку я чув українські приказки, пісні, жарти — переважно від матері, а від одеситів — скальковані з української мови ідіоми, наприклад, “от смеха люди бывають” (“з посміху люди бувають”)...»,* — ділився спогадами Караванський в інтерв'ю з поетесою Люциною Хворост.

У 1938 році Святослав закінчив школу №119 і обрав технічне спрямування. Вступив до Одеського індустріального інституту (нині Національний університет «Одеська Політехніка»), де викладав його батько Йосип Григорович. Він був знаний тим, що завжди вів лекції українською. Однак синові не вдалося опанувати технічну спеціальність. Святослава тягнуло до мов і літератури. Тож уже через рік вступив на заочну форму навчання в Інститут іноземних мов. Та й це не вдовольнило його. Справжньою мрією був філологічний факультет, де хлопець зміг би вчити українську мову. Він з дитинства володів словом: писав

оповідання, вірші, пробував перекладати. Жага до мовознавства не полишала Святослава, тому в 1940 році він ухвалив непросте рішення: відрахувався з університету та пішов до армії. *«Я розчарувався у технічному виші і вирішив змінити свій навчальний профіль. Я не мав проблем з наукою. Просто я помилився вибором. Вирішив перейти на філологію. Та для цього треба було відслужити два роки армії. Не думаючи про можливість війни, я покинув інститут і дістав повістку з військкомату. Служив у Білорусії (Ново-Білиця) у зенітному батальйоні. А 1941-го прийшла війна...»*, — розказував Караванський в інтерв'ю поетесі Люцині Хворост.

Частину, в якій він служив, оточили німецькі війська. Але Святославу вдалося втекти. І вже в 1942 році він повернувся в Одесу. Тут він одразу ж занурюється в суспільно-політичне життя, зокрема і в діяльність місцевого осередку ОУН. Як зазначає Тарас Вінцковський, професор кафедри історії України та спеціальних історичних дисциплін ОНУ імені І. І. Мечникова, цей осередок був створений восени 1941 року. Він був нечисельним, до нього входило кілька десятків осіб. Однак була в них своя особливість: більшість членів організації так чи інакше були пов'язані з гуманітарними науками. Зокрема, багато з них працювали в різних навчальних закладах — від ліцеїв до університетів. *«Можна припустити, що їхнім головним завданням було створення мережі. Це дії, спрямовані на посилення кадрового потенціалу для подальшої реалізації тих завдань, які будуть перед ними ставити керівники організації. Адже невеликою кількістю осіб не можна виконувати якісь глобальні завдання»*, — зазначає історик.

Одним з тих, хто підсилив одеський осередок ОУН, став «Бальзак» — саме такий псевдо взяв собі Караванський. *«Першим його куратором був Богдан Яворський. І от що прикметно, за словами Святослава Караванського, він познайомився з Богданом Яворським влітку 1942 року завдяки батьку. Той привів Яворського до їхньої домівки, і там вони зі Святославом почали контактувати. І, відповідно, в такий спосіб він долучився до Організації українських*

націоналістів», — розповідає Тарас Вінчковський. У цей же час Караванський стає студентом історико-філологічного факультету Одеського університету. Щоправда, тільки на півроку. Там він отримав перші завдання: вербувати нових людей до ОУН та поширювати серед них агітаційну літературу. За словами історика, згодом він навіть відкриває власну українську книгарню: *«Він займався книжковим бізнесом на Грецькій площі. На місці того будинку, де зараз розташований торговельний центр “Афіна”, існувала книгарня. Там, до речі, існувало дві книгарні. Спочатку це була книгарня під назвою “Культура”, яку відкрив Караванський разом зі своїм партнером. А вже у травні 1943 року Караванський або відкрив поряд нову книгарню, або, найімовірніше, просто ця стара книгарня “Культура” була закрита, і на її місці повстала книгарня під назвою “Основа”»*. Вона стала одним з місць зустрічі для одеського підпілля. Молоді люди читали, розповсюджували та обговорювали самвидав. Частина доходів, отриманих з книгарні, Караванський спрямовував на матеріальні потреби одеської ОУН та місцевого українського театру. Таку націоналістичну діяльність не змогла залишити без уваги румунська окупаційна влада.

Святослава Караванського переслідують, він виїжджає з країни, але в 1944 році нелегально повертається до вже звільненої Одеси. Караванський намагався зв'язатися з колишніми однодумцями, але замість них на зв'язок вийшла радянська влада. Уже через 3 дні в Одесі Караванського заарештовують. Його намагалися підкупити, обіцяючи свободу в обмін на доноси про настрої студентів, та він відмовився. У 1945 році його засуджують за «буржуазний націоналізм» і виносять вирок у 25 років позбавлення волі.

Караванського висилають у табори, де він змушений важко працювати: будувати залізницю, вирубати ліс, добувати золото, прокладати магістраль. Навантаження на засуджених зменшилося після смерті Сталіна. Це дозволило Караванському повернутися до улюбленої творчої діяльності. Він пише віршовані казки, п'єси, готує переклади. Написані в таборах твори навіть вдається передати на волю, і вони друкуються в «Літературній газеті». Під час

заслання Караванський також починає працювати над словником української мови.

До влади в СРСР приходять Хрущов, а з ним — період «відлиги». Святослава Караванського звільняють за амністією у 1960 році після 16, 5 років у таборах. Він повертається до Одеси і вже наступного року одружується з Ніною Строкатою.

Вона народилася 31 січня 1926 року в Одесі. Закінчила школу в 1942 році та вступила до Одеського медичного інституту (зараз Одеський національний медичний університет). Обраний у юні роки напрямок став тим, з чим Ніна Антонівна пов'язала все своє життя. Отримавши диплом з відзнакою, вона стала молодшою науковою співробітницею. Пізніше працювала асистенткою кафедри епідеміології в інституті удосконалення лікарів, а наступні шість років присвятила роботі на кафедрі мікробіології в рідному інституті.

Як подружжя Караванських українізувало Одесу

Після повернення Святослав здійснює давню мрію і вступає на філологічний факультет Одеського державного університету (нині Одеський національний університет імені І. І. Мечникова) на заочну форму навчання. *«У серпні 1962 року я вступав на філологічний факультет. Довкола були одні дівчата і серед них я помітив доволі дебелистого сорокарічного дядька — це і був Святослав Караванський. Тоді ми з ним і познайомилися. Караванського завжди шанували викладачі. Очевидно, вони знали, хто він такий. Він прекрасно знав мову і складав усі предмети на п'ять. Його одразу полюбили всі дівчата, бо вмів дуже майстерно передавати шпаргалки. Не йшли відповідати, поки Святослава Йосиповича не було в аудиторії. А він навчився передавати, поки сидів у таборах»,* — ділився спогадами з журналістами «Радіо Свобода» Олекса Різників, письменник, мовознавець та однокурсник Караванського.

Аби мати гроші на життя, Караванський пройшов курси механіка з ремонту лічильних машин і влаштувався на роботу слюсарем обласного автотресту. Змінивши ще кілька технічних посад, Святослав Йосипович наблизився до того,

що йому було дійсно цікаво. Спочатку він працював перекладачем у редакції обласної газети «Чорноморська комуна» (зараз вона називається «Чорноморські новини»), був позаштатним кореспондентом у журналі «Україна», а потім організував передплату «Союздруку». Така непостійність із роботою була спричинена минулим Караванського. Як тільки про нього дізнавалися, одразу ж звільняли. Та це не завадило і далі боротися за те, щоб українського всюди було більше. Олекса Різників у матеріалі «Радіо Свобода» згадує таке: *«Він був великим винахідником. Окрім іншого, займався поширенням україномовної преси. Ходив Одесою, заходив до будь-якого будинку, підіймався на найвищий поверх і спускаючись, стукав у кожную квартиру і агітував передплачувати «Чорноморські новини» — єдину українську газету в Одесі, журнал «Україна». На місці одразу ж оформлював передплату, бо завжди мав бланки».*

Караванський організував по інститутах та технікумах збір українських книжок для Кубані. Надсилав їх туди за свої кошти і підписував: «Дорогим українцям Кубані від Одеси». Він не боявся вступати в діалог з владою і змушувати її звернути увагу на потреби українців. Наприклад, надсилав у громадські та державні установи листи з проханням дублювати всі фільми українською мовою, створити при кіностудіях ради глядачів. Також пропонував свої ідеї щодо відзначення ювілею Миколи Лисенка.

Караванський розумів важливість української мови для формування майбутнього нації, тож активно захищав її в освітньому середовищі. Коли вийшов закон, що дозволяв батькам обирати, якою мовою будуть вчитися їхні діти, Святослав Йосипович написав статтю «Про одну політичну помилку», в якій яскраво розкритикував таке рішення. У лютому 1965 року він хотів притягнути до кримінальної відповідальності Юрія Даденкова, міністра вищої та середньої спеціальної освіти УРСР, за те, що той сприяв русифікації вищих навчальних закладів України (вступні іспити приймали російською, на лекціях також звучала тільки ця мова).

Не відставала від свого чоловіка і Ніна Строката. Олександр Музичко, професор кафедри історії України та спеціальних історичних дисциплін ОНУ імені І. І. Мечникова, зазначає, що у більшості спогадів і матеріалів, присвячених життю Ніни Антонівни, йдеться в першу чергу про те, що вона всіляко підтримувала свого чоловіка. *«Вона намагалася в Одесі залишатися сама собою. У своїй квартирі вона приймала різних представників і місцевих українців, і тих, хто приїжджав в Одесу, і формувала певне українське середовище. Ніна Строката була харизматичною персоною, яка намагалася створити центр українського національного руху. Яким чином? Самим простим — людським: спілкувалася, надавала певну допомогу»*, — зазначає історик.

Квартира Караванських, що знаходилася на Чорноморській дорозі (нині Люстдорфська) дійсно стала справжнім культурним центром, місцем гуртування для всіх одеситів та одеситок, які прагнули зберігати та розвивати свою українськість. *«Одного разу я побував у Караванського вдома. Коли я зайшов до кімнати, глянув на книжкові полиці, то ледь не впав. Люди добрі, це щось унікальне! Стоять українські книги 1920-х, 1930-х років. Тридцять томів Винниченка. Після того, я часто ходив до Караванських читати книги»*, — розповідає в матеріалі «Радіо Свобода» Олекса Різників. Караванські збирали у себе вдома однодумців з різних міст України. Саме тут багато одеситів вперше поспілкувалися з поетом-шістдесятником Василем Стусом.

Як одеська молодь пропагувала українську мову

У той вечір серед гостей Караванських була і Галина Могильницька. Вона народилася 8 травня 1937 року в Одесі в родині вчителів. Дитинство, що припало на воєнні часи, провела в родичів у селі Велика Мечетня. Згодом родина переїхала до селища Криве Озеро, де батько отримав посаду завуча. У сім'ї завжди шанували українське: читали вголос книжки, співали пісні. У дитинстві Галина мала спеціальний український одяг «на вихід».

У 1954 році Могильницька пішла зі школи після 9 класу і поїхала до Одеси. *«Мама моя була дуже чесна, вона не могла мені ставити гарні оцінки, коли я не*

дуже добре знала матеріал, а я з математикою не дуже дружила. І в дев'ятому класі мама мені поставила за рік дві двійки — з алгебри і з геометрії. Я могла восени перескласти, але я вже не могла того сраму витерпіти, тому я поїхала в технікум», — згадує Галина в інтерв'ю з Василієм Овсієнко, істориком дисидентського руху. В Одесі вона вступила до місцевого фінансово-кредитного технікуму, що знаходився на вулиці Чичеріна (зараз Успенська). Однак на третьому курсі її виключили з комсомолу за те, що постійно відвідувала церкву. А це означало, що і з навчанням у технікумі теж скінчено.

Розказати про це матері було соромно, тож Галина довгий час поневірялася вулицями міста, не маючи грошей на оплату житла. Згодом прихожанки Успенського собору, куди Могильницька ходила після технікуму, влаштували її на роботу. Спершу вона працювала на Одеському виноробному заводі в цеху миття склотари, а потім стала рахівницею-касіркою тресту «Головторгмортранс». Потім були одруження, кілька років життя в Новосибірську, розлучення та повернення в Криве Озеро. У 1963 році Галина вступає на філологічний факультет Одеського державного університету. Щоправда, вивчала вона російську мову та літературу, бо думала, що про українську вона вже знає все і навіть більше. Але потім це змінилося, згадує Могильницька в інтерв'ю: *«Але моє чисто українське виховання потягло мене до кола молодих людей, які цікавилися українською культурою, історією — тим, чим я все життя жила. А то були розумні хлопці — той же Олекса Різників чи Олег Олійників. Тоді ж почало з'являтися багато публікацій про раніше “закритих” письменників. Одним словом, я “тихесенько”, нікому нічого не кажучи, з'ясувала, що українська література — це не тільки ті твори, в яких, як казали колись мої учні, “жито жнуть і з панами борються”».*

З того часу почалася активна громадська та просвітницька діяльність пані Галини. Вона доєдналася до літературної студії, де була критиком, бо власні вірші читати соромилася, а також до студентського наукового товариства. Молодь хотіла продемонструвати, що українська — це сучасна мова, якою

говорять всюди: *«Ми вважали за гордість говорити в Одесі українською мовою. Коли заходиш у магазин, там черга стоїть, а ти кажеш: “Чи є у вас цукор?” — і всі на тебе дивляться, а ти ж явно не маєш вигляду якоїсь сільської неграмотної бабусі... Ми відчували себе дуже гордо, що пропагуємо українську мову і доводимо одеситам, що українською мовою говорять не тільки старі неосвічені бабусі»*. А в грудні 1965 року Могильницька як членкиня профкому факультету долучилася до організації колядування — нечуваного для тодішньої Одеси явища. *«Ми просто хотіли, щоб Україна розвивалася вільно, щоб була українська мова, щоб її шанували, щоб розвивалася українська культура»*, — зазначала Галина Анатоліївна.

Увесь цей сплеск і розквіт української свідомості серед одеської молоді був придушений радянською владою. Все розпочалося з арешту Святослава Караванського у 1965 році.

Боротьба тривала навіть у таборах

За два дні, без проведення слідства і суду, Караванського відправили добувати недосиджені 8 років з 25-літнього терміну. Тоді Могильницька разом з Різниковим прийшли до його дружини Ніни. І застали її не в сльозах та розпачі — жінка зосереджено перебирала папери, які необхідно було сховати від обшуків.

З того часу життя Строкатої та Могильницької багато в чому було присвячено боротьбі за долі політв'язнів. Ніна Антонівна писала листи, готувала петиції і протести, робила все, аби про незаконно ув'язнених дізналися за кордоном. Галина Анатоліївна допомагала подрузі під час обшуків, вміло викрадаючи документи, які не мали потрапити на очі КГБ. А коли організувала вечір поезії, куди запросила Василя Стуса, зухвало вимагала від працівників радянського управління безпеки список «всіх заборонених хлопців України», аби знати, з ким їй не можна зустрічатися.

Настрої та діяльність двох жінок привернули увагу влади. Після того, як Строката виступила на захист чоловіка, її почали цькувати в інституті, де вона

працювала. Урешті-решт її звідти звільнили. Могильницька, що на той час працювала в Балтському педагогічному училищі, теж була звільнена. Причина була зазначена така: «за вихолощення комуністичної ідейності з курсу української літератури та пропаганду творчості націоналістичних поетів». Хоча творчість шістдесятників, яку Галина Анатоліївна вивчала з учнями, цілком підходила під визначення сучасної літератури, яка якраз була в шкільній програмі.

У цей час Святослав Караванський перебуває в таборах, де продовжує свою опозиційну діяльність, за що неодноразово отримує додаткові покарання. Але він не зупинявся і продовжував працювати: перекладав, писав працю «Біографія слів», збирав спогади про розстріл польських офіцерів в Катині — ще один злочин радянської влади.

У травні 1972 року Ніні Строкатій, Олексі Різникову та Олексію Притиці висунули звинувачення у розповсюдженні самвидаву та проведенні агітації. Галина Могильницька разом з Ганною Михайленко готували матеріали на їх захист. Олександр Музичко розповідає, що навіть у залі суду Ніна Антонівна продовжувала демонструвати свою позицію: *«На судовому процесі в Одесі вона себе ввела дуже відважно. Вона виголосила чудову промову, в якій, я вважаю, висловила маніфест українського національного руху. Головна ідея була в тому, що українцям не дозволяють бути самими собою, постійно наплюжють український націоналізм і навіть український патріотизм, намагаючись його розчинити в такому загальносоюзному. Вона виступала в контексті тих самих ідей, які висловлювали Іван Дзюба, Михайло Брайчевський і, звичайно, сам Караванський»*. Історик також відзначає, що після арешту був створений Комітет захисту Ніни Строкатої. Це була перша правозахисна організація, створена в Україні. Однак жодні зусилля не допомогли врятувати одеську мікробіологиню. У травні 1972 року винесли вирок. Строкату засудили до 4 років у таборах.

Та навіть там Ніна Антонівна продовжувала боротися. Вона брала участь у протестах, влаштовувала голодування, за що її неодноразово відправляли до

внутрішньотаборової в'язниці та карцеру. Не полишала Строката і наукової роботи: вела філософський гурток, створювала словник мікробіології та імунології.

Святослав Караванський і Ніна Строката були настільки загрозливими постатями для радянського режиму, що він хотів якомога скоріше їх позбутися і назавжди забути. Зробити в таборах цього не вдалося, тож після звільнення їм заборонили повертатися до рідної Одеси. Строката певний час жила в місті Тарусі, де чекала на чоловіка. Їхнє спільне клопотання про повернення до України радянська влада відхилила. Не дозволила навіть просто відвідати Батьківщину. Натомість запропонувала їм виїхати за кордон. Тож задля своєї безпеки 30 листопада 1979 року, через півтора місяця після звільнення Караванського, подружжя виїхало до США й оселилося в місті Дентон, штат Меріленд. Та навіть перебуваючи так далеко від дому, Святослав Караванський та Ніна Строката до останніх днів продовжували працювати в інтересах України.

А Галина Могильницька оселилася в Кривому Озері. Вчителювала у школі, де її постійно засуджували за намагання вести більш сучасні та цікаві для школярів уроки. Але вона не здавалася і продовжувала своє. Займалася й патріотичним вихованням дітей та підлітків, розвивала їхню національну свідомість у різних гуртках. Також Галина Анатоліївна писала вірші, які публікували в журналах та антологіях. А ось видати власні збірки було проблематично. Вірші Могильницької цензурували, забороняли, і вони довго лежали на полицях видавництва, припадаючи пилом. Однак згодом, з численними правками, які сама пані Галина не погодила, кілька збірок її авторства все ж побачили світ.

Олександр Музичко відзначає, що особливість діяльності Могильницької як у Радянському Союзі, так і в часи незалежної України, — боротьба за релігію. *«Вона стала українською дисиденткою релігійного руху вже в незалежній Україні. Вона відверто боролась, коли дуже багато хто ще, просто-напросто боявся цієї церкви (Української православної церкви Московського патріархату*

— прим. авторки) і всього, що з нею пов'язано. Вона відверто кидала виклик. Писала трактати на цю тему. І боролась проти комунізму та комуністів. Тобто я би її внесок навіть не оцінював тільки по радянському періоду. Вона для мене якраз носій українського руху опору часів дисидентства радянського, який був перенесений, в незалежну Україну», — розповідає доктор історичних наук.

Ніна Строката пішла з життя у 1998 році. У 2016 помер Святослав Караванський. На сороковини від дня його смерті в Одеській обласній універсальній науковій бібліотеці імені М. С. Грушевського відбувся вечір пам'яті. Серед присутніх була й Галина Могильницька. Виголошені нею тоді слова передає у своєму матеріалі газета «Чорноморські новини»: *«Знаєте, дорогі друзі, — звернулася до присутніх Галина Анатоліївна, — ті люди, які були поряд з Ніною Антонівною і Святославом Йосиповичем, і я з ними — спасибі їм! — це покоління особливе, яке не вимірювало життя користю, покоління, яке жило серцем, і саме тому вони уміли бути щасливими»*. Галина Могильницька відійшла у засвіти у 2021 році.

Покоління, на долю яких припало так багато випробувань. Покоління, яке боролось за своє право бути тими, ким вони насправді є. І попри всі перешкоди — вони були щасливими.

Їхня боротьба та їхні жертви закладали основи для майбутньої вільної та незалежної України. Їхні історії — яскравий доказ того, що Одеса ніколи не була російським містом, а її мешканці віддано боролися за збереження українського простору в рідному місті.

Анастасія Єрмоєнко

«Я винен тим уже, що українець»

Саме так Олекса Різників — поет, мовознавець та дисидент — описує причину неодноразових арештів. Однак він не був «винним» з народження. З дитинства його переслідувала роздвоєність поглядів, через яку він довго не міг визначитися, ким же є насправді. Шлях був тернистим, але точно вартував того, до чого зрештою привів. Якою ж була ця дорога до усвідомлення себе як українця?

Молю,

о Одесо, свою одіссею покван —

Попереду — Свобода!

Позаду — Москва!

Олекса Сергійович завершує декламувати уривок з поеми «Промінь з Одеси», написаної у 1988 році після смерті Ніни Строкатої. Кладе збірку на робочий стіл. Вона стає вершиною тої книжкової піраміди, що вже височіє на ньому. Напевно, навіть у бібліотеці книг буде менше, ніж у кімнаті Олекси Різникова. Ними заставлені три великі шафи, одна з яких займає всю стіну та невеличкий стелаж. На них можна знайти і його власні твори, й історичні праці, що досліджують український націоналізм, і вірші — як давно відомих, так і зовсім молодих поетів. Лише робочий стіл ще не повністю захоплений книгами. Тут їм приходиться змагатися за увагу господаря із великим екраном комп'ютера. З нього чи не кожні 5 хвилин долинає сповіщення про нове повідомлення з месенджера. Не раз лунають і телефонні дзвінки. «Як у вас справи? Завітаєте до нас у суботу на літературний вечір? Прочитаєте свої вірші? Ми будемо дуже раді вас бачити!», — говорить голос у слухавці. Пана Олексу хочуть чути. А він завжди готовий поділитися своєю історією і зачитати один зі своїх віршів, які, здається, у нього є на кожную життєву ситуацію.

Навіть наша з ним зустрічалася розпочалася з віршу. Він вийшов зустріти мене в під'їзд. Вбрався, як сам сказав, у нарядне — вишиванку із золотими візерунками, одразу демонструючи: я — українець. Здавалося б, а як інакше

може бути в Україні? Та всі ми знаємо, що довгий час визнавати свою національну ідентичність було небезпечно. Знає про це на власному досвіді і пан Олекса. Це зараз у нього на полиці стоять Шевченко і Франко, а поряд висить наш прапор. Проте для цього він мусив пройти довгий шлях самоусвідомлення, протягом якого він перетворився з «Алексея» на «Олексу».

Перші кроки: у житті і в поезії

Дитинство Олекси Різникова пройшло в місті Єнакієво на Донеччині. Він народився тут 24 лютого 1937 року. Тато, Різників Сергій Іванович, родом з села Різниківка, що теж у Донецькій області. А мама, Сологуб Катерина Іванівна, походила з Кіровоградщини, з села Йосипівка. Вони зустрілися та одружилися в Єнакієво. Родина прожила в цьому місті до 1948 року. Тут мати з сином чекали на повернення батька з фронту, тут народилася молодша сестра Валентина. аме в Єнакієво Олекса написав свій перший вірш. Йому було тоді 10 років, він навчався в 4 класі.

— *Вчителька каже: «Напишіть дома переказ по таких словах: партизани, ліс, фашисти, атака, бій, перемога». І я сам не знаю, як, чому, але раптом я почав писати вірш. Десь 7 чи 8 строф написав. І набрався нахабства, переписав у зошит і здав учительці. На другий день вона приходить і кладе стопку зошитів на стіл, каже: «Діти, у нас у класі появилася поет». Всі оглядаються, а мені так невгодно. Я теж оглядаюся, хто ж це такий. Вона бере зошит і зачитує цей вірш. Я не знаю, як він написався. Ну, мабуть, з неба. Відтоді стали мене обзивати поетом.*

Поїхати з рідного міста родину Різників змусив повоєнний голод.

— *Якось мама знайшла відро очисток з картоплі, принесла додому, помила. От, каже, зараз котлети зроблю. Зробила і дає мені її. Я намагаюся їх з'їсти, а вони назад. Я не зміг ковтнути, не знаю чому. Але мама заплакала і каже: «Сірожа, давай, мабуть, їдемо туди, там легше жити, ніж на Донбасі». І ми поїхали у Первомайськ.*

На новому місці потрібно було шукати і нову школу. Зовсім поряд була школа №12, російська. Тато вирішив відправити Олексу туди: *«Підеш у руську школу, тому що там прийдеться поступати в інститут, а там все по-руськи наверху»*. Батька не зупинило навіть те, що син зовсім не знав мови, і за це з нього насміхалися.

— *Хор співає пісню: «Как увижу, как услышу, все во мне заговорит, вся душа моя тлає, вся душа моя горит». А я питаю вчителя: «А чого це він радіє, і душа його горить, що він каку побачив?» Він як почав реготати: «Какую каку»? Кажу: «Ну, каку вижу, каку слышу». Але з тих пір я вже знав, що как — це не матюк, що це нормальне слово по-руськи, треба його знати.*

Потроху Олекса вивчив російську і навіть почав писати нею вірші. Один з них у 1952 році надрукували у газеті «Прибузький комунар». Багато було віршів, що возвеличували Сталіна. Мати вдома постійно називала його антихристом, а вчителька у школі розказувала, який він чудовий. З таким роздвоєнням — коли вдома кажуть одне, а в школі інше — і зростав Олекса. Поступово розвіювалася його українська ідентичність. Але, можливо, вона просто зачалася і чекала свого часу.

Театральний тиждень укрмови

У 1954 році хлопець закінчує школу та збирається вступати на фізико-математичний факультет Одеського державного університету імені І. І. Мечникова. Йому завжди легко давалася математика, він любив розв'язувати різноманітні задачі, тому й вирішив обрати цей напрям. Однак мрія не здійснилася — не пройшов по конкурсу. Олекса повертається в Первомайськ, працює в інвентарбюро. Та не полишає надій здобути вищу освіту, тому знов готується до вступу, тільки вже на філологічний факультет. Для цього бере характеристику від «Районної газети», в якій друкували його вірші. Але і це не допомогло. На цей раз не вистачило одного прохідного балу.

Ситуацію врятувало Одеське театральнотехнічне училище. Досклавши ще один іспит, хлопець вступає на спеціальність «Театральний освітлювач».

Навчання дало змогу Олексі безплатно відвідувати всі одеські театри — спеціальна перепустка дозволяла щодня приходити до будь-якого з них. Тож парубок чи не напам'ять знав усі вистави.

— *Я думаю, що це було... Бог дав мені це спеціально.*

У 1958 році Олекса закінчив навчання і отримав направлення на роботу в Український театр у Кропивницькому. Він був для нього чимось унікальним: *«Це ж тут був перший український професійний театр, який відкрився в 1800-х. Я ходив по сцені і думав: “Тут же ходила Заньковецька!”».*

Під час роботи в театрі Олекса вирішив провести тиждень української мови.

— *Якось йдемо ми з Грицем Черемушевим, бачимо гасло висить: «Тиждень вуличного руху». Я кажу йому: «От ми працюємо в українському театрі і говоримо по-руськи. А давай ми, щоб не забути нашу мову, давай на українській розмовляти». Він погодився. І ось ми з ним проводимо тиждень укрмови — цілий тиждень говоримо українською. Якщо сказав слово російською — штраф.*

Та до повного переходу, чи, скоріш, повернення до української мало пройти ще багато часу. І статися одна листівка.

Вміння друкувати привело до арешту

На звичайнісінькій лавці на головній вулиці Первомайська точилися запеклі розмови. Ватага хлопців, розпиваючи пляшечку вина, обговорювала все, що відбувалося в країні. І активно дискутувала про найбільш гострі теми: критика культу Сталіна, введення військ в Угорщину, зубожіння народу. Щовихідних до цих розмов доєднувався молодий хлопець. Високий, худорлявий — настільки, що смугастий светр на ньому просто «висів». Гострий і зосереджений погляд, здається, ніколи не теплішав. Певно тому, що завжди з величезною уважністю сприймав світ, аби якнайкраще зафіксувати все в пам'яті. Серйозного та навіть суворого вигляду парубку додавали й чіткі, різкі брови, що під кутом здіймалися на чолі. Він був молодим, як то кажуть — зеленим, але в його рисах обличчя вже проглядалася стійкість, мужність та готовність до будь-яких перешкод. Цим хлопцем був Олекса Різників.

У розмовах з друзями він виточував свій погляд на світ, вбираючи те, що розказували інші, і формуючи своє бачення. Усе почуте неабияк вражало його, розпалювало почуття протесту та бажання опиратися владі. Хотілося продемонструвати свою незгоду з її діями.

Єдиним доступним способом стала листівка. За її написання взялися Олекса та його друг Володимир Барсуківський. Вони познайомились у літстудії ще в шкільні часи. Усе літо 1958 року друзі працювали над текстом, сидячи на березі річок Буга і Синюхи, придумували влучні формулювання. Вони хотіли, аби влада визнала релігію і перестала проводити атеїстичну пропаганду, вимагали волю народу і скасування фашистської диктатури партії. Друкувати листівку вирішили на Первомайському харчокомбінаті, де працював Барсуківський. Брехали, ніби друкують вірші.

Олекса та Володимир розповсюджували листівки 7 і 8 листопада — на так звані «жовтневі свята», сакральні дні для Радянського Союзу — в Одесі та Кропивницькому. А вже на наступний день, 9 листопада, Різникова забрали в армію та відправили у Севастополь. Тут він рік здобував професію радіометриста.

Коли навчання добігало кінця, Олексу та ще трьох хлопців викликали до керівника училища. У нього в кабінеті стояли друкарські машинки. У Різникова одразу впало серце — напевно, дізналися про листівку. Керівник училища пояснив, що це нова зброя, для неї шукають людей. Тож зараз хлопцям треба надрукувати одну сторінку, а потім серед них оберуть найкращих, які і будуть з цією «зброєю» працювати. Олекса ж відчував: «Це брехня!». Керівник уважно спостерігав за роботою і помітив, що в Різникова виходить найкраще. Той намагався виправдатися, пояснивши, що ходив у редакцію друкувати свої вірші. Але ймовірність, що керівник йому повірив, була майже нульова. Аркуші забрали, пообіцявши згодом знайти і викликати тих, чії роботи зацікавлять найбільше.

Після такого іспиту всіх курсантів відправили на кораблі, і тільки Різникова — в Одесу. Він недовгий час працював на маяку. Чому недовгий? Бо вже 1 жовтня 1959 року Олексу, як і обіцяли, знайшли. У помешканні, де він тоді жив, мали провести обшук. Він знав, що це — точно кінець. Бо в нього під подушкою лежала папка з віршами, які Володимир Барсуківський привіз з дому. У них було багато антирадянських фраз і закликів. За це Різникова і заарештували.

Так я ж українець!

На допитах він ні про що не зізнавався. Розколовся тільки тоді, коли дізнався, що заговорив Барсуківський.

Пройшло два тижні з арешту. На календарі — 14 жовтня, Покрова. Наступного дня Олексу викликає слідчий і каже, що в Мюнхені помер Степан Бандера. Різників прикидається, що не знає, хто це, адже розуміє: це перевірка.

— Після цього я заходжу в камеру, і в мене починається прояснення в голові. Я думаю, що душа Степана літала над Україною. І дивиться: у камері сидить отакий хлопець, зреспачений. Сидить і чуть не плаче, що життя пропало, все пропало. І вона черкнула мою душу крилом. І я у камері отримую оце прояснення — так я ж українець! Скільки разів мені Микола Вінграновський казав: «Ну що ти граєшся, Олексо? Пиши людською мовою. Що ти граєшся ото?» А я кажу: «Ну я й так пишу, і так». А він мені знов: «Покинь. Людською мовою пиши». Я бігаю по камері, рву волосся і реву-голосю: «Ну як я міг?! Ну як я тільки міг забути, що я українець? Який же я Алексей? Та я ж маю Олекса бути. А що це я батькам пишу по-руськи, як ми говоримо українською мовою весь час?» Але в мене вистачило розуму не сказати слідцям про це своє відкриття ні слова.

Це було для молодого хлопця другим народженням. У його душі зникло роздвоєння, а в голові ніби посвітлішало. Усі пазлики склалися до купи, і він усвідомив: я українець! Тепер вже не буде ніякого Алексея. Тільки Олекса.

У грудні слідство завершили і передали справу у трибунал. Олексу переводять з КДБ у тюрму. Разом з ним у камеру посадили й Володимира

Барсуківського. Їхня розмова почалася з вибачень: Різників просив пробачення, що перейшов на українську. Однак Володимир не бачив у цьому нічого такого, адже вважав і себе, і Олексу українцями. А якщо так, то якою ж ще мовою їм розмовляти? Здається, відповідь очевидна. Тоді все і вирішилося — друзі разом переходять на українську. Допомогло їм у цьому радіо, що стояло в камері. Саме воно стало їхнім вчителем. Хлопці по черзі записували рядки з пісень, що лунали з програвача, а потім разом їх співали.

У лютому 1960 року Різникова та Барсуківського викликають до Військового трибуналу Одеського військового округу. Судовий процес відбувався 3 дні у приміщенні на вулиці Софіївській. Напередодні останнього, 4 дня, коли мали оголосити вирок, Олекса пише вірш. Його він зачитує замість останнього слова.

*другую жизнь собратъ я должен
и я клянусь,
что соберу!*

Суддя мало не аплодував хлопцю. Він був впевнений, що ці слова — щире розкаяння. Тепер-то Різників не буде більше займатися антирадянською діяльністю. Та тільки сам автор і його друг Володя знали, що мова йде про інше нове життя — життя як українця.

Урешті-решт зачитують вирок: кожному дають півтора роки в таборах суворого режиму. Хлопці тоді неймовірно зраділи, адже думали, що їх, якщо не розстріляють, то точно посадять років на 15. А тепер їм залишилося сидіти, по суті, ще рік. Бо ще шість місяців вони вже провели в ув'язненні, поки йшло слідство. Та радіти було зарано. Попереду на них чекав переїзд до таборів у Мордовії.

*Мою персону нон грата,
тоді запальну й палку,
трактовано, як гранату,
з якої зірвеш чеку —*

*і стиснуто межи грати
в чекістському кулаку.*

У таборі Олекса знайомиться з воїнами УПА, що відбувають своє покарання там уже не один рік. Ті питають, за що і як він опинився тут.

— *Я кажу: «Ми написали: “Да здравствуй подлиная свобода народа!”». А вони мені: «О, якби ви написали “свобода українського народу”, вам би дали у чотири, у п’ять разів більше. І вас би не гладили так, а били б ногами, стріляли, до крові били б вас».*

Повстанці продовжили ростити в Олексі справжнього українця: навчили українському гімну, читали твори Тараса Шевченка, Івана Франка. Різників не міг повірити, що поеми «Кавказ», «Мойсей» справді були написані згаданими українськими авторами. Він-то в школі вчив зовсім інше!

— *Отаким чином ми там уже отримали повну освіту. Це як наш перший університет був.*

Російські лекції, українські конспекти

Минув рік. 1 квітня 1961 року Олекса Різників звільняється і повертається до Первомайська. Тут влаштовується працювати електриком на гранітному кар’єрі. Уже восени їде в Одесу з наміром вступити на філологічний факультет. І з цим бажанням приходить до Івана Дузя, тодішнього декана філологічного факультету в Одеському державному університеті імені І. І. Мечникова. Та одразу вступити не вдалося — судимість і покарання, що відбував у таборах, дали про себе знати. Дузь порадив Олексі почекати рік, попрацювати і привезти характеристику з місця роботи. Тоді, мовляв, буде більше шансів.

Через рік Різників пробує вступити знов. Серед сотні майбутніх учителів і вчительок бачить солідного дядьку років сорока. Усі думають: «А хто він такий?». Коли через кілька днів вступники склали іспити, всі дівчата уже з нетерпінням чекали на нього. Це був Святослав Караванський. Чекали на нього не просто так — він дуже добре передавав шпаргалки. Така навичка з’явилася у нього після 18 років, проведених у таборах. Разом з Різниковим він у 1962 році

вступає на філологічний факультет. Караванський стає новим поплічником Олекси у збереженні та розвитку свого українства.

— *А як ми конспекти потім писали! Лекції читають по-руськи. Я кажу Святославу: «Слухай, щоб вивчити краще мову, давай так будемо робити: викладач говорить російською, а я записую у конспект українською».* Караванський каже: *«Правильно, давай і я так буду робити».* І ми собі сидимо і пишемо, одразу перекладаємо українською мовою.

Відтоді Олекса став близьким другом і самого Караванського, і його дружини Ніни Строкатої. Коли він вперше завітав до них у гості, то був вражений величезною бібліотекою. Найбільше його здивувало, що всі книги — виключно українських авторів. Тільки Володимира Винниченка там було 30 томів! На той час це було чимось фантастичним. Подружжя Караванських мало у своїй квартирі справжній скарб і радо ділилося ним з молодими філологами. Та це був лише початок формування свідомого проукраїнського осередку.

Ввечері — колядки, вдень — наукова робота про склади

На засніжених вулицях зимової Одеси чуто співи. Від групи молодих людей лине українська пісня. Вони вдягнені у вишиті сорочки, хтось тримає козу. Цю дивовижу влаштували студенти філологічного факультету. Вони збиралися разом та ходили колядувати. Це було незвично з усіх сторін: колядувати в місті? Ще й в Радянському Союзі? Ну точно сміливці.

Саме такими були Олекса Різників, Галина Могильницька та їхні однокурсники. Протягом п'яти років вони гуртом застрибували у трамвай та їздили від кінцевої до кінцевої, співаючи колядок та влаштовуючи в салоні справжні вистави. Яскравий, різнобарвний вир молоді захоплював усіх, хто його бачив. Авжеж — не помітити справжній натовп у 70 людей просто неможливо! Коли кількість колядувальників зросла до такої цифри, вони вирішили орендувати величезний автобус, який возив їх містом.

— *Якось приїхали ми колядувати додому до Івана Твердохліба. Такий артист був прекрасний в Українському театрі. Прийшли ми до нього, а він, як*

почув, — стоїть плаче. І каже «Діти, я з тридцять третього року такого не чув. Боже, спасибі вам. Ой, а я ж не готовий, нічого немає». А в нас міх, на якому написано «Дайте ковбасу, бо хату рознесу». То ми і кричимо: «Давай, винось». А він і радіє, і плаче. Виймає щось 50 гривень, величезні гроші, кидає нам у міх, дякує. А ми потім в Український театр заїхали і те, що наколядували, виклали на стіл. З артистами після спектакля випили. А потім їхали до когось додому і там до ранку гуляли.

Але студентські роки — це не тільки гуляння і святкування. Є в них місце і навчанню та науці. Коли настав час писати дипломну роботу, Олекса вирішив писати про складівницю.

— Ми вчимо в школі українські склади. А скільки їх, які вони, ніхто не знає. То я вирішив, що я візьму і буду це досліджувати.

Почувши про таку тему, викладачі факультету лише усміхалися та знизували плечима. Вони були впевнені, що зібрати таку інформацію неможливо. Але Різникова це зовсім не зупинило. Він загорівся ідеєю зібрати всі українські склади і скласти їх у словник. Робота була кропітка і довга, але студента це тільки розпалювало. Свої дні він проводив, від руки виписуючи знайдену інформацію, виділяючи все фарбами. Олексі вдалося зібрати аж 7600 складів. Його дипломна робота дійсно стала чимось новим у філології. Викладачі були вражені таким ґрунтовним дослідженням і без сумнівів поставили «відмінно» на захисті.

Від літпрацівника до ув'язненого — один самвидав

Розмовляти українською в тодішній Одесі було дивно і навіть ризиковано. Вона наче і не була заборонена, але її використання точно не заохочувалося. Однак Олекса не дуже зважав на такі суспільні обмеження. Він розпочав працювати в Політехнічному інституті, видавав газету «Одеський Політехнік». Її тираж становив 1500 примірників. Усі — українською мовою. Більшість колег не розуміла Різникова. Але одне засідання, здається, могло змінити їхнє ставлення.

— *Якось ректор зібрав усіх деканів і мене теж у себе в кабінеті. Каже: «Товарищи, это последнее заседание, на котором я говорю по-русски. Дальше мы переходим на украинский язык. И преподавание будет на украинском языке». Якийсь декан відразу спалахнув: «Что?! Так чего ж я ехал из Ленинграда сюда? Как я теперь буду?». А ректор йому: «Не переживайте! Научитесь! Украинский выучите». А декан знову: «Так у нас все учебники на русском!». Це було дуже серйозне рішення. Ректор після цього до мене звертається: «Тепер, Олекса, твоя газета будет звучать, все ее будут читать!»*

Але дива все-таки не сталося. Незабаром Різникова й зовсім виганяють з роботи і спрямовують у Балту. Та засумувати йому не вдалося. Разом з ним їхала Галина Могильницька, яку відправили в Одеську область вчителювати. У колишніх однокурсників було багато спільного: вони брали участь у всіх студентських активностях, були в одному колі українолюбів. Близькість поглядів урешті-решт звела молодих людей разом. У Балті вони одружилися і народили донечку Ярославу.

У цей час Олекса влаштовується до місцевої газети «Народна трибуна». Спочатку все йшло як по маслу. Редактор захоплювався роботою молодого хлопця, хвалив усе, що той писав. Здавалося, ось воно — визнання! Але щастя тривало недовго.

— *Коли редактор дізнався, що суджений, почав гризти кожен день. У 10-15 рядочках короткої новини міг знайти 20 помилок.*

І поки Олекса намагався розібратися з наслідками попереднього арешту, до нього підкрався ще один.

У 1971 році Олексу Різникова заарештували вдруге. На цей раз начебто за читання і зберігання самвидаву. Перед цим підозру оголосили Олексію Притиці та Ніні Строкатій. Два місяці слідство намагалося отримати від Різникова хоч слово. Але він навідріз відмовлявся давати покази.

— *Моє сидіння було яке? Я їм доказував, що я ні в чому не винуватий. Ви мене даремно арештували. Ви мене повинні випустити. Тому що я листівок не*

писав, партію не критикував. А читання самвидаву — так, було. Я маю право читати все, що хочу. А ви мене судите тільки за те, що я українець.

Суд над трьома українцями тривав 16 днів. У травні 1972 року їм винесли вирок. Олексу Різникова засудили за антирадянську агітацію та пропаганду до 5,5 років у таборах суворого режиму.

Жвавий розум Олекси Різникова не давав йому спокою і в засланні. Тут хотіли зломити його волю. Хотіли зробити з нього радянську людину. Вбити його українця. Але натомість вийшло тільки подарувати ідею для праці, якою Різників займатиметься все життя.

— Я у 1973 році, сидючи в таборі, почав думати над таким словником кореневим, який би міг бути таким чітким, як таблиця Менделєєва. Я тоді зрозумів, як мені треба будувати свій словник. Все, вирішив і давай збирати слова. Приходжу з роботи, розкладаю всі свої підручники, зошити і пишу, виписую слова.

Олекса Сергійович відкриває на комп'ютері документ, показуючи мені, наскільки далеко він просунувся в роботі над словником за ці 50 років. Майже щодня від додає щось нове, збагачуючи і розширюючи свої напрацювання. Він впевнений: наша мова багатша за інші. А розмовляють нею не звичні люди розумні, а люди розумовні (від слів «розум» і «мова»). Бо тільки в українській мові ці слова сходяться в одне.

Сивочолий мовознавець дістає з шухляди кілька своїх книжок. Він без роздумів вручає їх мені, аби я познайомилася з невеликими частинами його словника і його життєвою історією. Вдивляюся у фото молодого парубка на обкладинці. З того моменту минуло багато часу. Він залишив свій відбиток на Олексі Сергійовичу. Тими самими лишилися хіба брови. А ось погляд зазнав найбільших змін. Незважаючи на всі випробування, крізь які пройшов пан Олекса, його очі потеплішали. Стали усміхненими. У них з'явилися іскри. Інколи

— від сліз, що накривають від спогадів. Інколи — від захоплення справою всього життя і масштабом роботи, який ще треба охопити.

«Отакий я був колись! Бджолекса». Такий підпис залишає мені на згадку в одній з подарованих книг. А проводжаючи до дверей, Олекса Сергійович каже:

— *Ви обов'язково про все напишіть! І знайте, що Одеса — українська. Була і завжди буде.*

Анастасія Єрмоменко

Українській Одесі потрібні українські вулиці

Протягом останніх двох років Одеса активно займається очищенням міського простору від усього російського. Чужі, нав'язані назви замінюються іменами відомих українців. Зокрема і тих, хто народився та жив в Одесі. Однак ще є постаті, пам'ять про яких не закарбована в топоніміці міста. Зате на мапі з'являються вулиці на честь музичних інструментів та будівельних матеріалів. Чому перевага надається загальним назвам, а не конкретним прізвищам? Чи вшанують пам'ять про тих, чия проукраїнська діяльність була безпосередньо пов'язана з Одесою? Розбиралися з цим у нашій статті.

Чи чули ви такі прізвища: Караванський, Строката, Могильницька? Здебільшого вони відомі лише дослідникам, які прискіпливо вивчали одеську історію. Однак вони точно заслуговують на значно більшу кількість уваги та визнання. Святослав Караванський, Ніна Строката та Галина Могильницька сумлінно працювали для того, щоб зберегти в Одесі Україну. Вони підтримували та розвивали українську мову та літературу, плекали рідну культуру, були активними громадськими діячами і поширювали ідею українства. Згодом їхню діяльність окреслять як дисидентську.

Незважаючи на вклад, який ці діячі зробили в розвиток української Одеси, у місті немає належного вшанування їхньої пам'яті. Ви не знайдете вулиці, названі на їхню честь, пам'ятники або меморіальні дошки, присвячені цим постатям. Тож звичайний містянин або турист навряд чи зможе самостійно дізнатися про них та їхню діяльність. Зате з легкістю познайомиться з російськими письменниками: Пушкіним, Буніним, Жуковським та іншими. Відсутність згадок про Караванського, Строкату та Могильницьку, як і про інших проукраїнських одеситів, і присутність діячів ворожої країни видається доволі дивною. Особливо в час повномасштабної війни. А ще дає змогу і далі просувати міф, що Одеса — це російське місто. Адже і справді: як можна думати інакше, коли російські діячі тут на кожному кроці, а українських — катма?

Як містяни пропонують нові назви вулиць

Пропозиції про перейменування вулиць Одеси на честь активних і свідомих одеситів лунали ще в 2020 році. Тоді це були лише поодинокі особисті думки літературознавців, однак про них варто згадати. Наприклад, таку пропозицію висловлювала Любов Ісаєнко, кандидатка філологічних наук. До своєї збірки «Береги нашої пам'яті», вона долучила портретний нарис про Святослава Караванського, який згодом був опублікований у випуску «Чорноморських новин». Там вона пише таке: *«Патріотична Одеса пишається своїми славними земляками, великими подвижниками української справи. Якнайширшої підтримки варта ідея про звернення до органів влади з пропозицією присвоїти ім'я Святослава Караванського одній з установ нашого міста. Рідна вулиця Караванського — Велика Арнаутська, Строкатої — Середньофонтанська, 53/55, спільна — Люстдорфська дорога, 56-а. Маємо порушувати й питання про встановлення меморіальних дощок на будинках, де жили наші земляки, чи, скажімо, на школі № 119, в якій навчався Святослав Йосипович».*

За присвоєння одеським вулицям нових назв взялися й місцеві активісти. У листопаді 2022 року свої варіанти [запропонувала](#) громадська організація «Об'єднання добровольців Одещини». Серед них була і пропозиція перейменувати вулицю Маршала Говорова на вулицю Святослава Караванського. Однак вона поки що не втілилася в життя. Про це нам розказав Артем Карташов, адвокат Veterans Hub Odesa, який бере активну участь у перейменуванні одеських вулиць. *«У нас була така пропозиція, але міська рада виступила проти. Вона не хоче називати вулицю на честь Караванського. Посилаються на те, що він помер менше, ніж 10 років тому. Вони самі собі таке правило придумали. Бо є закон про вшанування борців за незалежність у 20-му столітті (Закон України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті», — прим. авторки), за яким люди, які входили в Організацію Українських Націоналістів, вважаються тими, хто зробив великий вклад у боротьбу за незалежність. Згідно з профільним законом, який регулює перейменування вулиць, це є достатньою підставою для того, аби*

назвати вулицю на честь такого діяча. Активна фаза боротьби Караванського за незалежність завершилась ще в другій половині ХХ століття. Тому його подвиг, його заслуги витримані часом. Тож абсурдно чекати ще 2 чи 3 роки, аби зрозуміти, чи він окей чи не окей для того, щоб на його честь назвати вулицю», — зазначає Артем Карташов.

Однак на одній спробі активісти зупинитися не збираються і будуть надалі пропонувати вшанувати пам'ять Караванського у топоніміці міста. *«Звичайно, це буде велика знакова вулиця. В Одесі залишилось багато вулиць у центрі, які підлягають перейменуванню, але не перейменовані. Це, наприклад, вулиця Буніна. Ми планували подати пропозицію змінити Буніна на Караванського. Зараз міська рада вирішила, що це буде Поліцейська. Але це все одно не відповідає закону, тому що Поліцейською ця вулиця була названа на честь відділу царської поліції, який знаходився на розі Преображенської і Буніна, як вона зараз називається. Ці органи поліції причетні до реалізації російської імперської політики, тому ця назва відповідно до закону про деколонізацію теж підлягає перейменуванню. Тому ми будемо пробувати все-таки перейменувати Буніна на Караванського», — ділиться планами адвокат. У разі, якщо і цей варіант не спрацює, активісти будуть шукати іншу велику вулицю. Наприклад, підійти можуть Князівська, Дворянська та Коблевська, або ж великі вулиці в Пересипському районі: Висоцького та Паустовського.*

Перейменування: з чого все почалося і хто за це відповідає?

Перейменування вулиць, районів та інших міських об'єктів — практика, знайома ще з 2015 року. Перша її хвиля прокотилася Україною після ухвалення [закону про декомунізацію](#). Тоді почали зникати назви та пам'ятники, пов'язані з Радянським Союзом. Повномасштабне вторгнення росії у 2022 році запустило другу хвилю перейменувань. Після скоєних росіянами злочинів і постійних ракетних атак українці не хотіли ходити вулицями, названими на честь діячів або міст країни-ворога. Спочатку це було ініціативою місцевих адміністрацій, які з власного бажання, а також завдяки вимогам від жителів, ухвалювали рішення

про перейменування. А вже в липні 2023 року набув чинності закон [«Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії»](#). Він на офіційному рівні закріпив необхідність позбавитися будь-яких згадок про ворожу країну, яких, як виявилось, у наших містах було чимало.

В Одесі перші розмови про необхідність перейменування розпочалися у травні 2022 року. Тоді депутат міської ради Петро Обухов поділився підрахунками, які зробив разом з міськими активістами: щонайменше 117 одеських вулиць мають назви на честь російських діячів або географічних об'єктів. Чи всі з них треба перейменувати? Які нові назви обрати? Кого і як вшанувати? На всі ці питання мала відповісти Історико-топонімічна комісія. Вона функціонує як консультативно-дорадчий орган при виконавчому комітеті Одеської міськради і надає рекомендації щодо присвоєння назв чи перейменування тих чи інших міських об'єктів. Також вона займається увічненням пам'яті видатних осіб та подій: меморіальними дошками та пам'ятниками.

Зараз до складу комісії входять 30 фахівців. Це краєзнавці, історики, екскурсоводи, журналісти, депутати, а також представники одеських музеїв, районних адміністрацій та департаментів, які в подальшому виконуватимуть ухвалені рішення про перейменування.

Запропонувати нову назву може будь-який громадянин України, громадська організація або активісти. Для цього необхідно подати звернення або заяву до Департаменту культури, туризму та міжнародного співробітництва. Там їх систематизують та передадуть Історико-топонімічній комісії. Також назви можуть пропонувати і самі члени комісії. Потім усі варіанти обговорюються на засіданні, де відбувається і голосування. На його основі формуються рекомендаційні рішення.

«У нас є 10 критеріїв, за якими ми обираємо назву для вулиці. На 1 місці — повернення історичних назв. Тобто, якщо вулиця Пушкінська була раніше

Італійською, то, скоріш за все, вона буде перейменована на Італійську. На другому місці — природні явища. Тобто, якщо це вулиця Балківська, вона знаходиться в балці, то вона і буде Балківською ще 1000 років. Не назву всі 10 пунктів, але люди, історичні постаті у нас на сьомому місці», — розповідає про процес вибору нових назв член Історико-топонімічної комісії Олександр Бабіч. Він зазначає, що люди, на честь яких називають вулиці міста, повинні обов'язково мати відношення до Одеси: або бути одеситом, або навчатися чи працювати тут. Однак частіше перевагу надають узагальненим назвам, наприклад, як у випадку з провулком Футуристів.

Як зазначив член Історико-топонімічної комісії, зараз варіанти нових назв для вулиць нашого міста придумує і обирає робоча група. Бабіч домігся її створення у вересні 2022 року. До неї входять історики, краєзнавці та чиновник. Останній займається переглядом вулиць. *«Він перевіряє, чи дійсно така вулиця ще існує. Її могли вже забудувати, а 2GIS чи Google Maps показують, що вона все ще є. Тому він обдзвонює районні адміністрації, уточнює, чи точно вона там є, скільки там будівель. І все це наноситься на мапу»,* — зазначає Олександр Бабіч. Робоча група збирається щотижня та аналізує об'єкти, що потребують перейменування. По кожному з них готує історико-інформаційні довідки, розглядає пропозиції і добирає варіанти можливих назв.

Потреба у такій групі виникла через специфіку роботи самої комісії. *«У комісії є 3 години на вирішення усіх питань. При цьому ми зустрічаємося раз на 3 місяці. Це раніше так було, зараз уже зустрічаємося частіше: щомісяця, інколи навіть щотижня. І за цей час потрібно розглянути нові назви вулиць. Нам за тиждень надсилають порядок денний. Я сідаю і вивчаю, наприклад, хто такий Гео Шкурупій, читаю його вірші, щоб зрозуміти: так, він крутий, ми перейменовуємо на його честь вулицю. Я стараюсь так робити, деякі так не роблять. Під час засідання відбувається обговорення. Я розкажую про Шкурупія, кажу, що треба перейменувати. Потім починаються “пренія”, хтось питає: “А де ж взагалі та вулиця?”. І поки це все поясниш, йде 30 хвилин. А в нас 100-*

200 вулиць на одне засідання», — ділиться деталями Олександр Бабіч. Створена робоча група допомагає пришвидшити роботу Історико-топонімічної комісії та здійснити необхідну підготовку, аби на засіданні можна було обрати найбільш вдалі варіанти.

За потреби нові назви перевіряються лінгвістами та узгоджуються з юридичним департаментом міськради. Після цього пропозиції виносяться на громадське обговорення. В Одесі це відбувається на платформі «Соціально активний громадянин», де містяни у визначений термін голосують: чи підтримують зміну назв для обраних вулиць, чи ні. Варто зазначити, що відповідно до Статуту міста рішення цих електронних голосувань теж є лише рекомендаціями. Остаточне рішення про перейменування ухвалюється депутатами на сесії міськради.

Коли чекати на вулиці, названі на честь видатних одеситів?

До Історико-топонімічної комісії уже надходила пропозиція щодо перейменування вулиці на честь Святослава Караванського. Вона не була підтримана через обмеження, яке встановлює, що вулиця не може бути названа на честь людини, якщо та померла менше, ніж 10 років тому (а Караванський помер у 2016 році). Таке правило запровадили, аби мати можливість оцінити, наскільки значною була та чи інша особистість, наскільки великим був її вплив. Як зазначає член Історико-топонімічної комісії, це обмеження є суто внутрішнім правилом і не закріплене юридично. Пропонували комісії вшанувати пам'ять і Ніни Строкатої, однак його теж не підтримали. Причину такого рішення Бабіч згадати не зміг. *«Я розумію значення і вплив Святослава Караванського і дуже хочу, щоб з'явилася вулиця на його честь. Тому сподіваюсь, що в наступному році в нас з'являться або вулиця Караванського і Строкатої-Караванської, або загалом Караванських. І на першому будинку буде Qr-код, на який людина зможе навести і подивитися, чому ця вулиця була перейменована і хто ці люди, на честь яких вулиця була перейменована», — розповів член Історико-топонімічної комісії.*

Проведення просвітницької діяльності разом з перейменуванням вулиць підтримує і гід Артем Васюта. Зазначає, що зараз часто приходиться пояснювати нові назви і гостям міста, і одеситам, які приходять на екскурсії: *«Як на мене, треба робити просвітницькі ініціативи, які будуть охоплювати не 100-200 людей, а набагато більше. Щоб у людей потім не було здивування. Бо я стикався з тим, що у нас вулиця Івана і Юрія Лип є вже більше восьми років, а люди досі не розуміють і не знають, хто вони такі. Не те, що про їхню проукраїнську діяльність, а взагалі: хто такий Іван Липа, хто такий Юрій Липа, чи брати вони, чи все ж таки батько з сином».*

«У нас, на жаль, немає якоїсь концепції на сьогоднішній день. Одеса — це місто для кого? Або для чого?», — розмірковує екскурсовод. Тож він наголошує, що Одесі потрібен системний документ, у якому б було розписано, як презентувати місто. Тоді і процес перейменування не відбуватиметься так «болісно», і замість вулиць на кшталт Абрикосова, Фруктова та Мускатна на мапі нашого міста з'являтимуться імена та прізвища діячів, які дійсно заслуговують на вшанування.

Анастасія Єрмоменко

Як надати українській історії людське обличчя?

Історія живе не тільки у фактах та цифрах. По-справжньому вона розкривається в особистих історіях тих, хто все це відчув на власному досвіді. Тоді історія стає ближчою і зрозумілішою, набуває людської подоби. Документування і збереження таких свідчень — важлива і необхідна робота. Особливо в часи, коли українську історію намагаються знищити і переписати. Не дати їй зникнути і зафіксувати унікальні досвіди — місія громадської організації «Post Bellum-Ukraine». Улітку 2023 року команда завітала до Одеси. Про цей приїзд, а також про діяльність організації, ми поговорили з Вікторією Солов'юк, менеджеркою з комунікацій та фандрайзингу в «Post Bellum-Ukraine».

Організація зародилася у 2001 році в Празі, в Чехії. Це була ініціатива місцевих істориків та журналістів. На той момент це був спеціалізований проєкт, орієнтований тільки на Чехію. Його місія — зафіксувати досвід людей, які пережили Другу світову війну в Чехії. Згодом проєкт масштабувався, і у 2015 році з'явилося перше закордонне представництво «Post Bellum» у Словаччині. А в Україні представництво відкрилось у 2020 році. «Post Bellum» перекладається з латини як «після війни». У випадку України це, мабуть, унікальний кейс, оскільки ми перебуваємо не post bellum, а in bellum — у війні.

Наша організація намагається фіксувати усноісторичні інтерв'ю. Це глибинні інтерв'ю людей, які були учасниками або свідками важливих історичних подій у контексті нашої історії. Усі свідчення, які ми збираємо, потрапляють до міжнародного архіву організації. Він носить назву [Memory of Nations](#) і має відкритий онлайн-доступ. Наразі там нараховується близько 17 тисяч інтерв'ю. Усі вони оцифровані, тож кожен охочий може їх прослухати, подивитися, ознайомитись і дослідити більше. Архів політематичний, у ньому збережені інтерв'ю на різну тематику: і досвіди дисидентів, і жертв Голокосту, Голодомору, внутрішньо переміщених осіб і не тільки. Варто зазначити, що це інтерв'ю не лише зі Словаччини, Чехії, України, а і з цілого світу. Наприклад, є з Грузії, М'янми, Білорусі, з країн Європейського Союзу, Куби і багатьох інших.

«Post Bellum» прагне максимально зафіксувати різноманітні досвіди людей, які потерпіли або продовжують потерпати від тоталітарних режимів у ХХ і ХХІ столітті. Наша наскрізна місія — **надати історії людське обличчя, зафіксувати унікальні досвіди, які зникають разом з їхніми носіями.**

З якою метою приїхали в Одесу? Як готувалися до роботи тут?

У червні 2022 року відбулося перезавантаження нашої команди. Тоді ми їздили до колег у Чехію на навчання і думали над першим суто нашим проєктом. Обрали для нього загальну і широку тему, назвали його «Як ми боремося: історії нашого спротиву». Цей проєкт розповідає про людей, які мали активну позицію у становленні української ідеї у той чи інший спосіб. Героями можуть бути і дисиденти, і, наприклад, вчителька української мови, яка відмовилася викладати російською під час окупації на Херсонщині. Також ми записували медиків, юристів, громадських активістів, екоактивістів, військових, волонтерів, політичних діячів, культурних діячів та інших. У межах цього проєкту було кілька знімальних сесій: восени 2022 року у Львові, весною 2023 року в Києві. **У червні 2023 року ми вирішили приїхати в Одесу, аби зафіксувати регіональні історії одеситів і показати Одесу з проукраїнської, проактивної позиції.**

Ми прекрасно розуміли: оскільки самі штабуємося у Львові, у нас недостатньо локального контексту, аби їхати в Одесу і одразу записувати інтерв'ю з місцевими. Тому напередодні нашої знімальної сесії, у травні, мали перший візит до Одеси, де знайомилися з місцевими організаціями. Відштовхуючись від їхньої перспективи, рекомендацій, обирали героїв, яких будемо записувати під час цієї сесії. З представниками кожної інституції мали зустрічі, де розповідали про нашу діяльність і питалися їхньої експертизи: які люди могли б показати небанальну, нестереотипну Одесу з проукраїнським обличчям. Нам зарекомендували близько 50-60 осіб, але ми мали зібрати історії тільки 20. Нам також порекомендували багатьох людей, які були зацікавлені в тому, аби бути нашими інтерв'юерами під час цієї знімальної сесії. З ними також

провели навчання, розповіли про специфіку нашого інтерв'ювання, методологію, про формат, в якому знімаємо ці інтерв'ю.

Як обирали героїв?

Нам було важливо зберегти віковий та гендерний баланс, професійне різноманіття, аби не зациклюватися на якійсь конкретній категорії людей. Традиційно прийнято вважати, що усна історія — це здебільшого історії людей старшого віку. І, в принципі, у світовій практиці це доволі типова вікова мітка — люди, які мають досвіду 60+ років. Але конкретно у випадку України ми дозволяємо собі робити похибку і робимо це зумисне. Зараз життя кожного в Україні перебуває під загрозою. **Ми розуміємо, що умовна історія 25-літнього військового може зникнути значно швидше, ніж людини, яка має за плечима 80 років життєвого досвіду.**

Що допомагає розкривати героїв?

В інтерв'ю ми формуємо хронологічний, наскрізний портрет героя на тлі епохи. Тобто не починаємо інтерв'ю лише з якогось активного професійного періоду життя. Ми завжди починаємо від дитинства і йдемо до сьогодення. Це дає зрозуміти, як формувалася ця персона, показує якісь причинно-наслідкові зв'язки в біографії людини. Ми не починаємо одразу з якихось складних, контраверсійних, філософських питань, а беремося за перший аркуш, дитинство. Це дає людині простір, щоб розкритися. Також під час запису ми використовуємо спеціальну технологію — американську розробку iDirect Studio. Це система дзеркал, яка фіксується на камеру. Інтерв'юваний перебуває у конструкції, яка покрита чорною тканиною. Інтерв'юер перебуває за межами цієї кімнати. Єдине, що їх сполучає, — ця система дзеркал, за якими стоїть камера. Свідок, який сидить всередині конструкції, бачить тільки відбиток очей інтерв'юера через дзеркало. Інтерв'юер, у свою чергу, бачить у зворотному варіанті, через дзеркало, обличчя свого свідка. Таке перебування в закритому від камер просторі допомагає уникнути відчуття тиску. Це сприяє тому, аби герой розкрився і відволікся, забув про те, що зараз сидить на знімальному майданчику.

Одне з наших принципових правил: ми не йдемо туди, куди герой не хоче. Якщо ми розуміємо, що є теми, куди наш свідок не хоче йти, ми на цьому не наполягаємо. Для нас дуже важливе самопочуття і психологічна безпека людей, які довіряють нам своїй історії.

Коли ми узгоджуємо інтерв'ю з героєм, то надсилаємо запрошення, де є приблизний план майбутньої розмови. Однак ми не надсилаємо повний перелік питань на затвердження, адже в таких розлогіх інтерв'ю є простір для імпровізації. Та ми намагаємося слідувати трьом ключовим речам:

- йдемо по хронології;
- намагаємося розкрити конкретно професійний період людини, її діяльність, основне ядро її персоналіті;
- завжди намагаємося враховувати сучасний контекст, тобто рефлексії людей на теперішні події.

Це три речі, які завжди присутні під час інтерв'ю. Усе інше відбувається і доповнюється вже в процесі живої розмови.

Які історії найбільше запам'яталися?

Оскільки Україна достатньо велика країна, одна з найбільших в Європі, то наші регіональні історії суттєво відрізняються. Так історично склалося, що досвід типового львів'янина, харків'янина і одесита буде дуже відрізнятися. У межах одеської сесії було цікаво послухати про досвід одеситів у контексті Євромайдану, про їхню активну позицію, боротьбу із несанкціонованими забудовами в місті. І про те, як містяни приймали таку проактивну позицію, аби боротися за якісь ініціативи у своєму місті. Мабуть, найбільш вражаючою історією одеської сесії була історія священника, військового капелана Василя Вирозуба. Він розповідав про свій досвід перебування в полоні та операцію на острові Зміїний.

Невипадково усна історія концентрується на старших людях. Їхні історії зникають разом з ними. У межах цієї сесії нам вдалося записати лише дисидента Олекса Різнікова: його досвід потерпання від радянського режиму,

письменницьку, просвітницьку діяльність, досвід його родини з розкуркуленням і ув'язненням у концтаборах. На жаль, дружина пана Олекси зовсім нещодавно померла, і ми не змогли записати її історію. Але ми дуже горді тим, що мали можливість поспілкуватися з паном Олексою і зафіксувати його життєвий досвід, бо він народився в 1937 році, і на моменту запису інтерв'ю йому було 86 років. **Це дуже цінно — мати в колекції українських усноісторичних свідчень історію від першого лиця людини, яка формувала українську ідентичність на тлі Одещини.**

Де можна знайти інтерв'ю, записані в Одесі?

Наразі багато інтерв'ю, записаних у межах одеської сесії ще перебувають в обробці. Цей процес для кожного інтерв'ю в середньому триває від місяця до трьох. У цей час ми публікуємо інтерв'ю повністю в аудіо форматі, вибираємо короткі цитати, пишемо коротку біографію людини, а також розгорнутий сторітелінг про кожного з наших героїв. Тому деякі інтерв'ю з одеської сесії ще не оприлюднені в повному обсязі. Однак п'ять найяскравіших історій ми зараз плануємо разом з регіональними ЗМІ перетворити на розгорнуті матеріали для інтернет-ресурсу, аби люди, які не настільки заглиблені в тематику усноісторичних досліджень, мали можливість познайомитися з цими цікавими героями.

Як ще можна використовувати записані усні свідчення?

Наші чеські колеги провели дослідження, як можна застосовувати усноісторичні методи в площині освіти, культури, мистецтва. У них є навіть навчальна гімназія, яка функціонує як загальноосвітня школа, але має додаткові предмети, які формують патріотичність та ідентичність серед гімназистів. Під час навчання дуже багато використовують усноісторичних матеріалів, зібраних нашими колегами. Чи плануємо ми робити щось подібне? Однозначно плануємо. У нас зараз є проєкт «Пам'ять національних спільнот України». У його межах ми збираємо 15 інтерв'ю людей, які репрезентують різні національні спільноти в Україні, які мали досвід проживання тут і в Радянському Союзі, і за часів

незалежності. Це розмови про їхні родинні історії, про те, як їм вдалося зберегти свою ідентичність попри такий тиск з боку радянської системи і «нормалізацію» всіх жителів Радянського Союзу. На основі цього проєкту плануються навчальні документальні фільми для підлітків, які ми будемо поширювати як серед українців, так і серед іноземців. Також зараз підписали меморандум про співпрацю з «Радіо Культура» від «Суспільне». Плануємо формат подкастів, але наразі ще немає якоїсь окресленої ідеї. Крім того, ми активно створюємо відеоконтент: короткі рилси чи тіктоки. Також працюємо над перетворенням наших розгорнутих глибинних інтерв'ю (середній хронометраж від 2 до 4 годин), на скорочені версії до 40 хвилин для Ютуб-формату, аби зробити ці відео більш популярними і доступними. Бо ми свідомі того, що не кожен має час і ресурс, аби витратити по 4 години на прослуховування одного інтерв'ю. Тим не менш, ми проводили опитування серед наших аудиторій у різних соціальних мережах, і так трапилося, що довкола нашої громадської організації групуються люди, які не бояться лонгвідів, вони їх прагнуть, їм це цікаво, вони готові заглиблюватися більше.

Чому важливо документувати особисті історії людей про той чи інший історичний період?

Підручники з історії можуть переписуватись, а усноісторичні свідчення — це історія від першого лиця. Це часто неканонічні історії, які розповідають про контекст, а не лише про факти. Ці історії зникають з їхніми носіями. А ми хочемо, аби те, що ми робимо, працювало для майбутніх поколінь. Це свого роду капсула часу, тож ми дотичні до того, що може бути позачасовим.

Анастасія Єрмоєнко